SKAS

2/2004

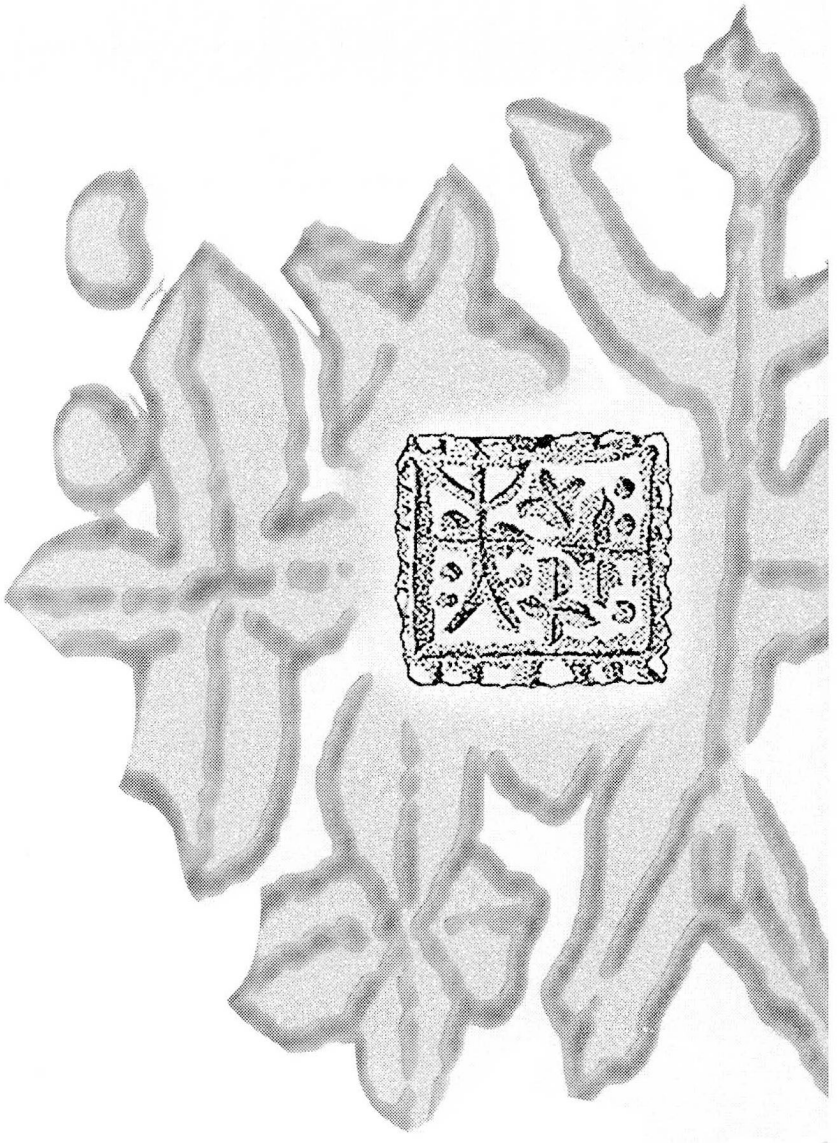

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) WP, Open Office tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat ilman kehyksiä) lähetetään joko alkuperäisinä tai digitaalisina korpulla tai CD-levyllä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen. Vain poikkeustapauksina sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi). Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@jippii.fi .

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.9.2004.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Päätoimittaja: Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto: Martti Lampila
Vanhanpappilantie 70, 13300 Hämeenlinna
050-320 1326
vanha.pappila@mail.htk.fi

Toimituskunta: Hannele Lehtonen
0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
050-576 6187, justaa@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi
Terhi Mikkola
050-5822526, terhi.mikkola@dnainternet.net
Tanja Ratilainen
040-579 9974, tratilainen@yahoo.com

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros:Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys:

Anders Tvauri
Viron keskiajanarkeologia 1991–2003
Sivu 4

V.-P. Suhonen
Eräitä Suomen 1430-luvun kapinahistoriaa kirjoitettaessa sivuutettuja seikkoja
Sivu 27

V.-P. Suhonen
Anders Garp – Lepistön vouti
Sivu 29

Janne Hymylä
Kaukolämpötyön arkeologinen valvonta Uudessakaupungissa
Sivu 32

Auli Tourunen
Pienseulakokeilu Turun kaupunginkirjaston kaivauksilla
Sivu 42

Hanna-Maria Pellinen
Ruukkuja ja ruhtinaita. Näyttely punasaviastioista ja uunikaakeleista ajalta 1400-1700
Sivu 50

Kari Uotila ja Hannele Lehtonen
Brinkhallin ja Liinmaan arkeologiset tutkimukset kesällä 2004
Sivu 53

Knut Drake
Kastelholms slott sten för sten
Sivu 54

VALOA TURUN VARHAISVAIHEISIIN

Turun kaupunki juhlii tänä vuonna 775-vuotista historiaansa. Juhlavuoden yhteydessä kaupunki on päättänyt valottaa vanhinta menneisyyttään. Turku on Maakuntamuseon johdolla ja yhdessä Turun yliopiston, Åbo Akademin, Museoviraston sekä seuramme kanssa aloittamassa tutkimuskaivaukset tuomiokirkon ympäristössä. Tämä vuosi kuluu suunnittelussa, kenttätöihin päästään vuosina 2005 ja 2006. Päävastuun tutkimuksista kantaa maakuntamuseo, mutta monta muutakin kokkia sopassa on. Pahimmassa tapauksessa tästä voi seurata tehottomuutta ja erimielisyyksiä, parhaassa taasen avointa ilmapiiriä ja hedelmällistä yhteistyötä, joka johtaa parhaisiin tuloksiin.

Uusien tutkimusten keskeisimpiä tavoitteita on selvittää Turun ikää. Onko se 775 vuotta vai jotain muuta. Täsmälliseen vastaukseen tuskin päästään, mutta muutaman vuosikymmenen tarkkuus voi olla saavutettavissa. Osa tutkijoista epäilee, että kaupungin ikä on puolisen vuosisataa juhlittua nuorempi. Toisaalta monissa muissa osissa Turkua, kuten Rettigin ja Kirjaston tonteilla, asutus on kaivauksissa osoittautunut aiemmin uskottua vanhemmaksi.

Tuomiokirkon ympäristöstä ja Tuomiokirkkopuiston alueelta on tähän mennessä kertynyt hyvin vähän arkeologista informaatiota, vaikka yleisesti uskotaankin, että juuri tuomiokirkon katveessa sijaitsi vanhin Turku, keskiaikaisen kaupungin ydin. Odotukset ovat suuria ja tuskin turhaan. Samalla, kun uutta tietoa saadaan maakerroksista ja paljastuvista rakenteista, kaupungin kehityksen eri vaiheiden rekonstruktiot täsmentyvät. Muualta kaupungista on paljon tuoretta arkeologista tietoa, mutta tähän keskeisimpään alueeseen ei vuoden 1827 palon jälkeen ole kajottu. Niinpä tämän hetkinen kuva keskiaikaisesta Turusta muistuttaa Afrikan karttaa 1800-luvun lopulla, jolloin maanosan sisimmät seudut olivat valkoisia alueita.

Kaivaukset ovat Turun kaupungilta merkittävä kulttuuriteko. Sen hedelmiä voidaan nauttia vuosikymmeniä. Laajat tutkimuskaivaukset ovat Suomessa harvinaisia. Erityisen harvinaisia ne ovat kaupunkialueilla, joissa kulttuurikerrokset voivat olla paksuja ja rakenteet kompleksisia. Äkkiseltään muistuvat mieleen vain Helsingin Vanhankaupungin kaivaukset 1980-1990-lukujen vaihteessa. Ne toivat arvokkaan lisän tietämykseemme kaupunkien materiaalisesta kulttuurista niin Suomessa kuin koko Itämeren alueella 1500-1600-luvuilla. Samaa voidaan toivoa keskiajan osalta Turusta.

Georg Haggrén

VIRON KESKIAJAN ARKEOLOGIA 1991–2003

Andres Tvauri

Keskiajanarkeologiasta on viimeisten kahdentoista vuoden aikana tullut volyymiltaan laajin arkeologisen tutkimuksen osa-alue Virossa. Maassa on tuskin enää kenttätöitä tekevää arkeologia, joka ei koskaan olisi kaivanut keskiajan kohteita. Syynä siihen ovat sekä arkeologian kehitys että Virossa 1980-1990-luvuilla tapahtuneet poliittiset ja yhteiskunnalliset muutokset.

Keskiajan lasketaan Virossa alkaneen 1200-luvun alkupuolella. Rautakauden lopuksi käsitetään joko saksalais-tanskalaisvalloituksen alku vuonna 1208 tai sen loppu vuonna 1227. Nykyisen Viron ja Latvian alue oli keskiaikana Saksalaisen ritarikunnan ja piispojen hallinnoimista alueista sekä kaupungeista muodostuva alueellinen kokonaisuus, joka tunnettiin Liivinmaana. Keskiajan päätepisteenä pidetään täällä vuotta 1558, jolloin alkoi Liivin sota tai vuotta 1561, jolloin lakkautettiin Saksalaisen ritarikunnan paikallinen haara, Liivinmaan ritarikunta.

Arkeologinen tutkimus Virossa kohdistuu myös keskiaikaa seuranneeseen ns. suureen sotakauteen. Vuonna 1558 Moskovan ruhtinaskunta hyökkäisi Liivinmaalle. Sotaan sekaantuivat pian Ruotsi, Puola ja Tanska, ja vuonna 1583 Liivinmaa jaettiin Ruotsin, Puolan ja Tanskan välillä. Pian seurasi Ruotsin ja Puolan välinen sota vuosina 1600–1629, jonka tuloksena Ruotsi sai haltuunsa koko Viron alueen ja suuren osan nykyistä Pohjois-Latviaa. Vuosina 1558–1629 tuhottiin enimmät linnoista, pitäjänkirkoista ja kartanoista, ja useita kaupunkeja raunioitui. Ihmisiä surmattiin tai he kuolivat perhekunnittain nälkään ja tauteihin. Tämän vuoksi maahan jäi suuri määrä arkeologista aineistoa, huomattavasti enemmän kuin keskiajasta.

VIRON KESKIAJAN ARKEOLOGIAN HISTORIA

Ensimmäiset suurimittaiset keskiaikaisen kohteen kaivaukset tehtiin Virossa vuosina 1878–1879, jolloin Viljandissa kaivettiin esiin ritarikuntalinnan konventtirakennuksen muurit. Tämä ei ollut vielä tieteellistä tutkimusta vaan pikkukaupungin saksalaisen seurapiirin patrioottis-romanttinen hanke. Rauniokasaan tunkeuduttaessa käytettiin räjähteitä ja ehjänä säilyneet tiilet myytiin uusiokäyttöön (Kodar 1998). Seuraava laajempi kaivaus järjestettiin 1890-luvulla Tallinnan lähellä Piritan luostarissa. Viljandin ja Piritan lisäksi järjestettiin ennen ensimmäistä maailmansotaa baltiansaksalaisten toimesta keskiajan kohteilla vain pieniä tutkimuksia, jotka enimmäkseen dokumentoitiin hyvin alkeellisesti tai jätettiin dokumentoimatta.

Viron itsenäistymisen jälkeen 1920-luvulla keskityttiin esihistoriallisten muinaisjäännösten rekisteröintiin ja virolaisen tutkijakaartin kouluttamiseen. 1920-luvulla tutkittiin keskiaikaa arkeologisesti vain hyvin vähän. Vasta 1930-luvulla alettiin järjestää laajempia keskiajankaivauksia. Niistä suurimpia olivat taidehistorioitsija Armin Tuulsen johdolla vuosina 1934–1936 Piritan luostarissa ja vuonna 1939 Viljandin linnassa tehdyt tutkimukset. 1930-luvulla tutkit-

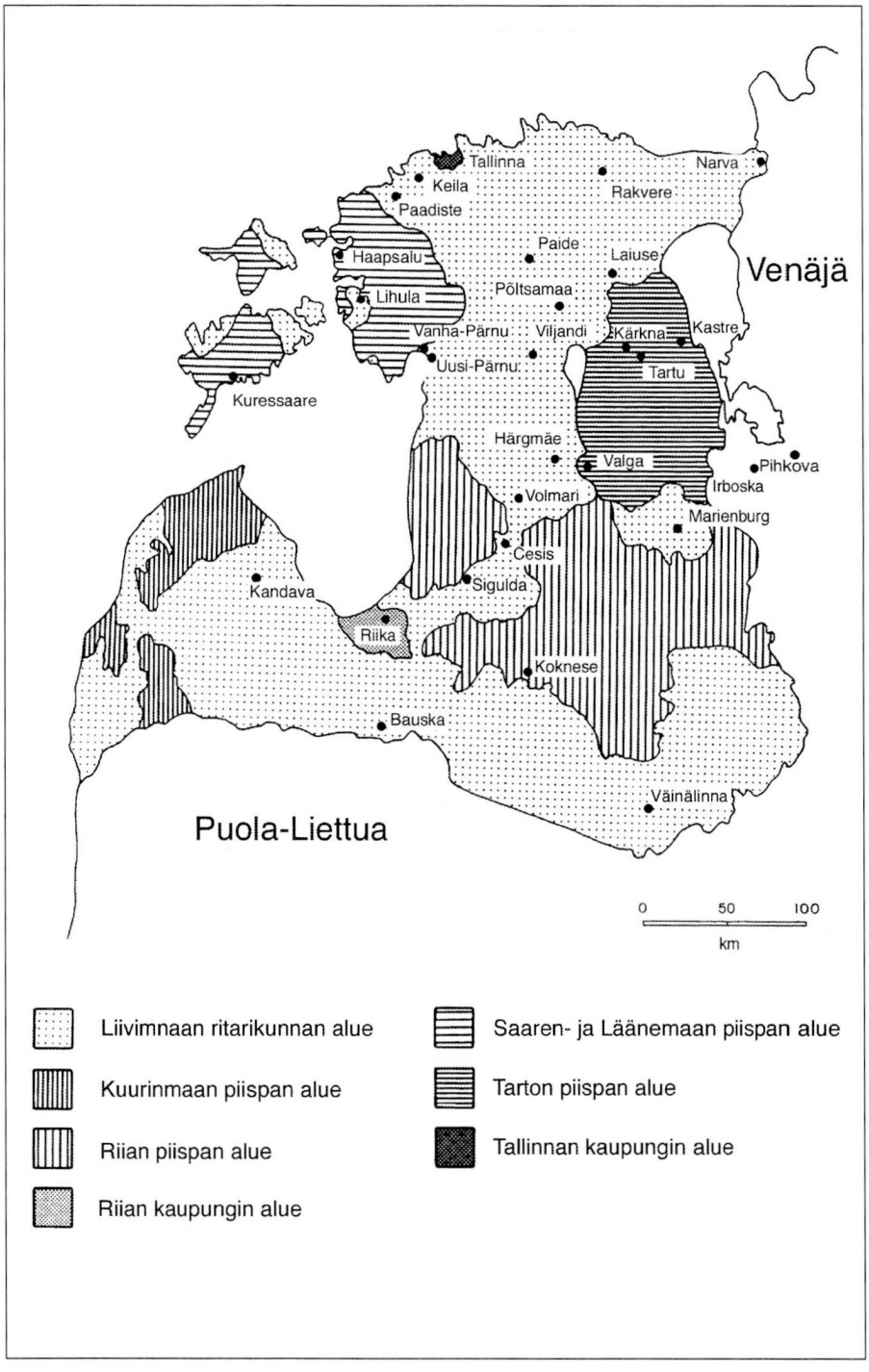

Kuva 1. Liivinmaa keskiaikana. 1200-luvulta vuoteen 1558 asti koko nykyisen Viron ja Latvian alue muodostivat maan, jota hallitsivat Saksan ritarikunnan haara Liivinmaan ritarikunta, piispat ja kaupungit.

tiin ja suojeltiin lähinnä monumentaalisia kohteita. Samana aikana purettiin Tallinnassa useita keskiaikaisia asuintaloja uudisrakennuksien tieltä ja Tarton keskustassa tuhottiin runsaasti keskiaikaista kulttuurikerrostumaa rakennustöiden yhteydessä. Keskiaika ei vielä kiinnostanut arkeologeja.

Neuvostomiehitys ja toinen maailmansota katkaisivat keskiajantutkimuksen Virossa yli 15 vuodeksi. Muinaismuistojen suojelu ja keskiaikaisten rakennusten tutkiminen käynnistyi uudestaan 1950-luvun jälkipuolella. Näkyvin osa siitä oli Tallinnan keskiaikaisten rakennusten sekä useiden linnan- ja luostarinraunioiden konservointi ja restaurointi. 1960–1980-luvuilla kaivettiin laajojen restaurointitöiden yhteydessä taidehistorioitsijoiden tai arkkitehtien johdolla useita keskiaikaisia linnoja. Tulos oli usein tieteen kannalta huono – kaivauksilla kiinnitettiin huomiota lähinnä vain rakennusjäännöksiin, kulttuurikerrokset jäivät enimmäkseen dokumentoimatta ja valtaosaa löytöaineistosta ei otettu talteen. 1980-luvulla alettiin ymmärtää myös keskiaikaisen kulttuurikerrostuman arvo. Silloin alkoivat myös pelastuskaivaukset keskiaikaisissa kaupungeissa ja maaseudun keskiaikaisilla asuinpaikoilla. Keskiajantutkimukseen alkoi osallistua yliopistosta vastavalmistunut arkeologisukupolvi, ihmiset, jotka ovat Viron keskiajanarkeologian tai museoalan tärkeitä vaikuttajia edelleen.

VIRON ARKEOLOGIAN JA MUINAISMUISTOHALLINNON ORGANISAATIO

1990-luvun rajut muutokset yhteiskunnassa heijastuivat myös muinaisjäännösten suojelun ja tutkimuksen organisaatiossa. Vuonna 1993 perustettiin Viron muinaisjäännösvirasto (Muinsuskaitseamet), jonka tehtävänä on muinaismuistojen (arkeologiset kohteet, rakennusmuistomerkit ja kulttuurihistorialliset suojelualueet) suojelutoiminnan organisoiminen ja valvonta. Museot eivät kuulu viraston toimialaan, joten museovirastoksi sitä ei voi kääntää. Viraston toisena päätehtävänä on muinaisjäännösrekisterin ylläpito ja muistomerkkejä koskevan tiedon (mm. tutkimusraportit) tallentaminen. Virastolla ei ole tutkimustehtäviä, koska Virossa nähtiin ongelmallisena tilanne, jossa yksi valtion organisaatio päättää tutkimuskohteista, tutkii ne ja samalla valvoo tutkimuksen laatua.

Muinaisjäännösvirastolla on toimistoja myös maakunnissa. Tallinnassa sen tehtävät on viraston ja kaupungin välisellä sopimuksella siirretty kaupungin omalle muinaismuistotoimistolle. Tartossa on erityinen kaupunginarkeologi, jonka tehtävänä on valvoa muinaismuistolain noudattamista Tartossa. Myös Pärnun, Viljandin ja Tarton kaupunginmuseoiden arkeologit osallistuvat aktiivisesti paikallisen arkeologisen jäämistön valvontaan ja tutkimukseen.

Valtaosan lakisääteisistä pelastuskaivauksista tekevät Virossa yksityiset yritykset tai arkeologit oman virkatyönsä lisäksi. Tällä hetkellä toimivista arkeologian alan yrityksistä suurin on AS Tael eli osakeyhtiö Tael Tallinnassa.

KESKIAJANARKEOLOGIAN OPETUS TARTON YLIOPISTOSSA

Arkeologian opetuksen ja tutkimuksen kannalta keskeistä on neuvostoaikana lakkautetun arkeologian oppiaineen palauttaminen Tarton yliopistoon vuonna 1992. Pari vuotta aikaisemmin, vuonna 1990 yliopistoon oli perustettu arkeologian tutkimusyksikkö, joka liitettiin nyt oppituolin kanssa yliopiston arkeologian laitokseksi.

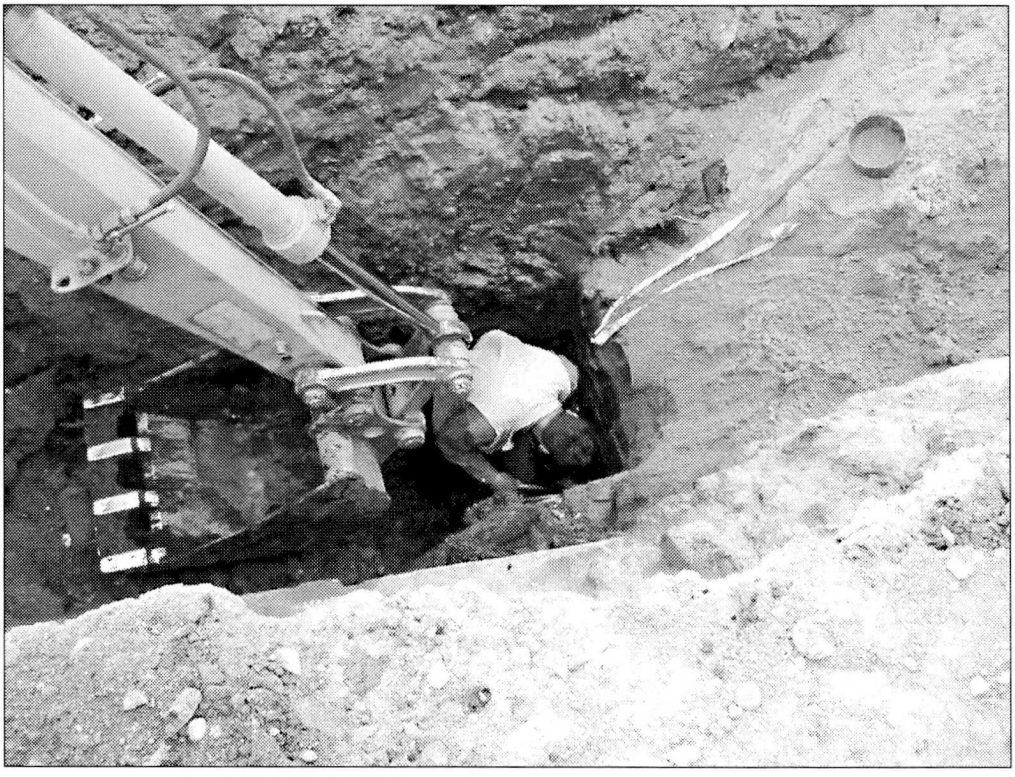

Kuva 2. Arkeologin arkipäivä kenttätöissä: Andres Tvauri dokumentoimassa keskiaikaisia kerrostumia viemärityömaalla Tartossa vuonna 2002. Kuva: Mati Uprus.

Vaikka arkeologian opetusohjelmaan sisältyy enimmäkseen esihistoriaa käsitteleviä kursseja, on opiskelijoiden kiinnostus keskiajanarkeologiaa kohtaan suuri. Vuosina 1991–2003 Tarton yliopistosta valmistuneista 38 arkeologista 17 on laatinut loppututkielman keskiajan alalta. Tilanne ei ole yhtä hyvä jatkotutkimuksen osalta: samana aikana hyväksytyistä viidestä tohtorinväitöskirjasta vain yksi käsittelee keskiajan tutkimusaiheita.

KAUPUNKIARKEOLOGIA

Virossa on neljä keskiaikaista hansakaupunkia: Tallinna, Tartto, Uusi-Pärnu ja Viljandi. Muut jo keskiaikana kaupunginoikeudet saaneet kaupungit ovat Vanha-Pärnu, Rakvere, Narva, Haapsalu ja Paide. Lisäksi maasta löytyy muutama keskiaikainen kauppala, kuten Kuressaare, Lihula ja Valga. Kaikki em. paikat ovat kaupunkeja nykyäänkin ja keskiaikainen kulttuurikerrostuma sijaitsee aina nykyisen kaupungin keskusta-alueella. Viron kaupunkien keskustoissa on 1990-luvulla pystytetty lukuisia uudisrakennuksia ja restauroitu vanhoja, minkä vuoksi on jouduttu tekemään paljon arkeologisia pelastuskaivauksia.

Arkeologisen tutkimustilanteen mukaan Viron keskiaikaiset kaupungit voidaan jakaa kahteen ryhmään. Tallinna, Tartto, Viljandi, Uusi-Pärnu ja Haapsalu ovat melko kattavasti tutkittuja. Tuloksena on saatu hyvä käsitys niiden keskiaikaisesta asemakaavasta, rakennuskannasta ja esineellisestä kulttuurista. Paide, Rakvere, Narva, Vanha-Pärnu ja Kuressaare ovat sen sijaan arkeologisesti heikosti tun-

nettuja. Syynä siihen on se, että niissä on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana rakennettu vähän ja arkeologisia pelastuskaivauksia ei ole ollut tarvetta tehdä. Puhtaasti tieteellisessä tarkoituksessa keskiajan kaupunkeja on Virossa nykyisen itsenäisyyden aikana kaivettu hyvin vähän.

Tallinna

Keskiaikana suurin kaupunki nykyisen Viron alueella oli Tallinna. Sen kaupunginmuurilla ympäröity alue yhdessä aatelistolle kuuluneen Toompeanmäen kanssa oli 36,7 ha. Lisäksi keskiaikaisia kulttuurikerrostumia löytyy laajalla vyöhykkeellä linnoitetun alueen ympäriltä, keskiaikaisten esikaupunkien alueelta. Tallinnan historiallinen keskusta on säästynyt suurimmilta sotatuhoilta. Keskiaikaista rakennuskantaa on suojellut myös se seikka, että Tallinna oli 1600–1800-luvuilla verraten syrjäinen provinssikaupunki, jonka porvareilla ei ollut varaa rakentaa uusia ja muodikkaita taloja. Nykyään Tallinnassa on tallella enemmän keskiaikaisia rakennuksia kuin yhdessäkään kaupungissa Pohjois-Euroopassa.

1990-luvulla on kumottu useita neuvostoaikaisia Tallinnan varhaishistoriaa koskevia harhakäsityksiä. 1950-luvun alussa järjestettiin Tallinnassa venäläisten arkeologien johtamia kaivauksia, joiden tuloksena väitettiin, että paikalla oli kaupunkimainen keskus jo ennen Tanskan valloitusta vuonna 1219 ja että Tallinna mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäistä kertaa jo vuonna 1154 arabialaisen maantieteilijän al-Idrisin kartalla (Moora 1953; Tarakanova & Saadre1955). Nämä väitteet ovat kulkeneet julkaisusta toiseen vuosikymmenien ajan. Viimeaikojen lukuisat kaivaukset eivät ole antaneet mitään todisteita valloitusta edeltävästä pysyvästä asutuksesta keskiaikaisen Tallinnan alueella (Tamm 1993). Itse asiassa myös Stalinin aikaisten kaivausten dokumentaation ja löytöaineiston analysointi osoittaa, ettei silloinkaan löydetty mitään tanskalaisvalloitusta vanhempaa. Neuvostotutkijat keksivät kyseisen väitteen vain väheksyäkseen läntisen valloituksen merkitystä Baltiassa (Mäll & Russow 2003). Nykyisten tietojen mukaan Tallinnassa oli ennen vuotta 1219 vain miehittämätön pakolinna Toompeanmäellä.

Tallinna on keskiajan kaupunkien joukossa erikoistapaus: monet kysymykset, jotka muualla ovat kaupunkiarkeologian keskeisimpiä, ovat täällä keskiaikaisen rakennuskannan hyvän säilyneisyyden johdosta voitu jo selvittää. Onhan vanhankaupungin asemakaava säilynyt ennallaan ainakin 1400-luvulta lähtien. Tallinnan näkyvä keskiaikainen rakennuskanta on pääosin peräisin 1400–1500-luvuilta. Koska siltä ajalta on säilynyt myös Tallinnan kaupunginarkisto, on lähdeaineistoa tutkimusta varten melko runsaasti. Toisin on 1200–1300-lukujen osalta – Tallinnan varhaishistoriasta voi vain arkeologia hankkia uutta tietoa. Esimerkiksi Sauna-katu 10 tontilla kaivoi AS "Tael" esiin 1200-luvun lopun ja 1300-luvun alun hirsisalvotun puutalon hyvin säilyneet jäännökset. Tämä 8 x 4 m:n kokoinen talo käsitti tuvan ja kaksiosaisen porstuan. Tuvassa oli savilattia ja nurkassa kiuasuuni. Talo on ollut ympäröity hirsiaidalla ja vallihaudalla. Pikk-katu 47:n piharakennuksen kellarista löydettiin jäännökset yhtä vanhasta hirsitalosta, jonka yhteyteen oli rakennettu kaksi pientä kivitornia. Tornien on tulkittu olleen puolustusta ja/tai tavaroiden säilyttämistä varten (Tamla 2001, 14). Nämä kaivaustulokset näyttävät, että 1200-luvulla, kun Tallinnan alakaupunkia ei ympäröinyt vielä muuri, kaupunkilaisten talot olivat linnoitettuja. Vaikka maa oli valloitettu, uhkasivat virolaiset jatkuvasti kolonistien henkeä. Muistutuksena tästä oli esimerkiksi vuoden 1343 Yrjönyön

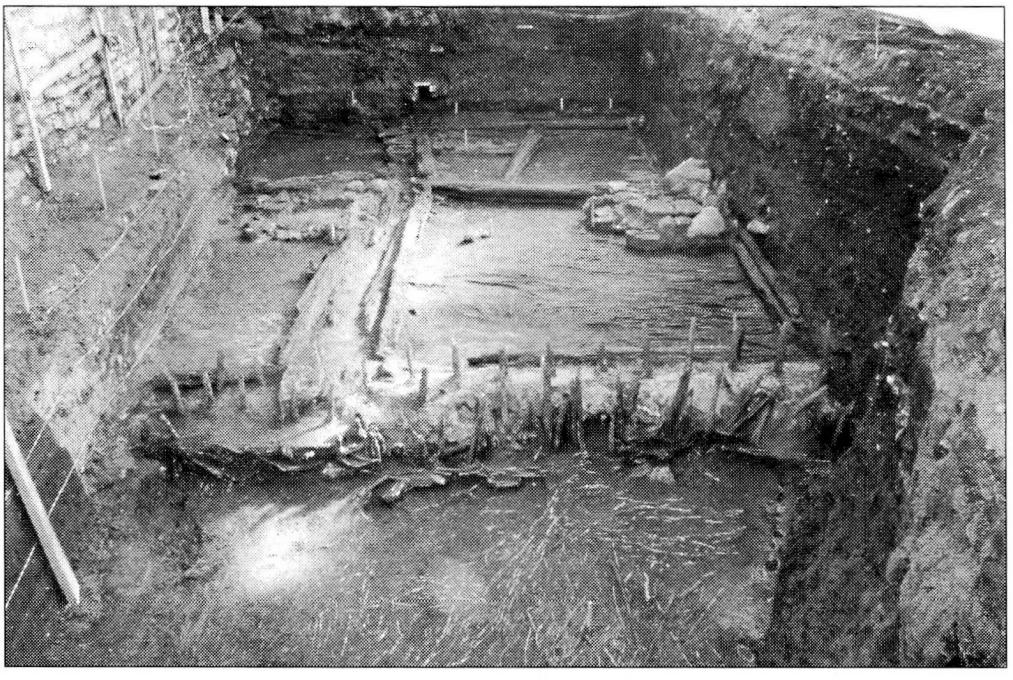

Kuva 3. Vuonna 1999 esiin kaivettu 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa rakennettu hirsitalo Tallinnassa, Sauna-katu 10:n tontilla. Kuva: Vladimir Sokolovski.

kapina, jolloin virolaiset piirittivät Tallinnan Toompean linnoituksen. Kaupungin talojen välillä olivat 1200-luvulla pellot ja kasvimaat – siitä ovat todisteena monesta paikasta löytyneet auran- ja lapionjäljet sekä risuaidat (Sokolovski & Jaanits 1997).

Tallinnan keskiaikaisen kaupungin alueella perusteellisimmin tutkittuja kohteita on pyhän Mikaelin sisterssiläisnunnaluostari. Luostarirakennuksessa 1600-luvulta lähtien toimineen koulun restaurointitöiden yhteydessä kaivettiin 1990-luvulla suuri osa luostarin kellaritiloista ja sisäpihasta. Tällöin saatiin uutta tietoa 1200-luvun puolivälissä perustetun luostarin rakennushistoriasta (Tamm & Mäll 1999). Luostarin sisäpihalla tutkittiin 99:n 1200–1500-luvuilla haudatun ihmisen jäännökset. Melkein kaikki tutkitut luurangot olivat aikuisten naisten, vain kaksi vainajaa oli haudattu 7–10 vuoden ikäisenä. Suurin osa haudatuista oli yli 50-vuotiaita naisia. Luiden tutkimus osoitti, että haudatut olivat hyvin ravittuja eli he olivat kuuluneet varakkaisiin yhteiskuntaluokkiin (Tamm et. al). 1997).

1980-luvun lopulta lähtien Tallinnassa on tutkittu myös kaupunginmuurin ulkopuolella sijainneiden keskiaikaisten esikaupunkien jäännöksiä. Laajamittaisimmat esikaupunkialueen kaivaukset olivat Tallinnan keskusaukion, Vapauden aukion reunalla. Sieltä löydettiin 4 m nykyisen maanpinnan alapuolelta jäännöksiä 1200–1300-luvun esikaupungista, joka oli poltettu ilmeisesti 1343 Yrjönyön kapinan aikana. Sen jälkeen, 1300-luvulla, on paikalle rakennettu pyhän Barbaran kappeli ja sen ympärille perustettu hautausmaa, jota käytettiin vuoteen 1710 asti. Alueelta kaivettiin esiin tuhansia hautauksia. Niiden kokonaismäärää on vaikea arvioida, sillä monet hautaukset oli rikottu. Lisäksi löydettiin useita ruttoepidemioiden aikaisia joukkohautoja – suurimmassa tutkitussa oli noin 1500

vainajaa. Tämä ei ole yllättävää, sillä kirjalliset lähteet väittävät, että ainoastaan vuosien 1601–1603 ruton ja nälänhädän aikana kaivettiin pyhän Barbaran hautausmaalle kymmenen joukkohautaa, joihin haudattiin 11 130 vainajaa (Sokolovski & Lõugas 1997).

Toinen Tallinnan keskiaikaisella esikaupunki-alueella tutkittu merkittävämpi kohde on pyhän Johanneksen hospitaali. Pelastuskaivauksien yhteydessä löydettiin useita sen vaivaistalon rakennuksia, mm. 45 m:n pituisen kivitalon jäännökset, jotka koostuivat salista, hypokaustiuunista, saunasta sekä käymälöistä. Ne on rakennettu useassa vaiheessa 1300–1500-luvuilla. Ilmeisesti tallinnalaiset tuhosivat rakennukset 24. elokuuta 1570 ennen venäläisten piirityksen alkua. Hospitaalin hautausmaalla tutkittiin myös 1010 hautausta 1300–1700-luvuilta, lisäksi kolme joukkohautaa joissa oli yhteensä 124 vainajan jäännökset (Tamla 2002, 21–23).

Ehkä jännittävin Tallinnan ulkopuolella tutkittu kohde on kaupungin mestauspaikka, joka tutkittiin vuonna 1994. Tuolloin löydettiin mestauslavan perustukset ja lavalle johtaneet rappuset. Muurien välistä ja lavan ympäriltä löytyi ainakin 117 ihmisen luurangot. Haudatuilta puuttui enimmäkseen pää ja kädet oli sidottu selän taakse. Tutkimuksissa selvisi, että mestauslava oli rakennettu 1300–1400-lukujen vaihteessa ja mestauksia suoritettiin paikalla 1700-luvulle asti (Lavi 1995).

Tallinnassa ei tarvitse keskiajan löytämiseksi aina edes kaivaa – keskiaikaiset, vielä tuntemattomat rakennukset saattavat olla pystyssäkin. Tallinnan kaupunginmuuri oli vuonna 1530 2,35 km pitkä ja siinä oli 46 tornia. Puolustuskehästä tiedettiin säilyneen 1,85 km matkalta muuria sekä 21 tornia. Tämä ei suinkaan ole lopullinen luku. Vuonna 2003 löytyi rakennustöiden yhteydessä myöhäisempien talojen sisältä vuosina 1340–1355 rakennettu Rentenin torni, joka luultiin puretuksi 1880-luvulla rakennetun talon tieltä. Todellisuudessa tornin pari ensimmäistä kerrosta olivat säilyneet talon sisällä aina 5–6 m korkeuteen asti (Saar 2003).

Uusi ilmiö Viron arkeologiassa on holviarkeologia eli keskiaikaisten rakennusten holvien päälle kerääntyneiden kerrostumien tutkiminen arkeologisin menetelmin. Ensimmäisenä Virossa tutkittiin vuonna 1994 Saarenmaalla Pöiden kirkon sakariston holvien päälliset, osin keskiaikaiset kerrostumat (Kadakas, Mäll & Sipelgas 1994). Ensimmäinen Tallinnassa tutkittu tällainen kohde oli pyhän Mikaelin ruotsalaisen kirkon ullakko. Siellä tehtiin koekuoppia holvien päälle kerääntyneeseen ainekseen, josta löydettiin useita ehjiä 1700-luvun saviastioita ja parinkymmenen astian paloja. Tämä kirkko oli keskiaikana rakennettu vaivaistaloksi ja 1700-luvulla sen ullakolla oli "langenneiden naisten" pakkotyöpaikka, kehruuhuone. Vuonna 1770 rakennuksessa riehui tulipalo, jolloin katon ja ullakkokerroksen palaneet jäänteet jäivät holvien päälle. Erittäin arvokkaaksi löydön tekee sen tosiasia, että tiedetään tarkka vuosi, jolloin esineet ovat hautautuneet (Kadakas 2001).

Kaikkein kiinnostavin ullakkokaivaus tehtiin vuonna 2002, Tallinnan raatihuoneen vuonna 1404 valmistuneiden holvien päällä. Erilaisten esineiden lisäksi löydettiin ullakolle kerääntyneestä roskakerrostumasta 499 asiakirjaa tai sellaisen palaa. Niistä viisi oli peräisin 1400-luvun jälkipuolelta, 20 1400- tai 1500-luvulta, 44 1500-luvulta, viisi 1500- tai 1600-luvulta, 14 1600-luvulta ja loput 1700-luvulta tai 1800-luvun alusta (suullinen tieto Vladimir Sokolovskilta). Löytöjen joukossa oli mm. vuonna 1536 kuolleen tallinnalaisen raatiherran ja kauppiaan Johann Selhorstin nahkalaukku, jossa oli

Kuva 4. 1400-luvun alun padon ja ruutimyllyn jäännökset, jotka paljastuivat Stockmannin tavaratalon työmaalla Tallinnan keskiaikaisen esikaupungin alueella vuonna 1994. Kuva: Vladimir Sokolovski

kuusi yksityiskirjettä ja 4 laskua (Koch 2003).

Tartto

Toiseksi suurin keskiaikainen kaupunki Viron alueella oli Tartto. Kaupunki ja Tarton piispan hallussa ollut Toomemäki oli ympäröity 2 km pitkällä muurilla, jossa oli 20 puolustustornia. Muurin ympäröimän alueen laajuus oli 27,6 ha. Keskiaikaista kulttuurikerrostumaa ja kalmistoja löytyy linnoitetun alueen ulkopuoleltakin. Kaupungin rakennuskanta tuhoutui pääosin Liivin ja Pohjan sodassa, eikä keskiaikaisista rakennuksista ole säilynyt kuin yksi kirkko ja kirkonraunio sekä osia kaupunginmuurista. Maan sisällä keskiaikainen Tartto on säilynyt kuitenkin erittäin hyvin. Orgaaninen aines on säilynyt hyvin kaupungin jopa neljän metrin paksuisissa kosteissa kulttuurikerroksissa, minkä vuoksi arkeologinen tutkimustyö on Tartossa ollut erityisen antoisaa.

Tarton keskustan rakennuskanta tuhoutui suureksi osaksi toisen maailmansodan aikana. Neuvostomiehityksen kaudella jäi laaja tuhoutunut alue rakentamatta täyteen. 1980-luvulta lähtien on Tarton keskustassa tehty rakennus- ja restaurointitöiden vuoksi laajoja kaivauksia. Arkeologisesti tutkitun alueen laajuus on ainakin 23 000 m2, josta valtaosa on kaivettu Viron uuden itsenäisyyden aikana. Vuodesta 1991 lähtien on julkaistu joidenkin kaivausalueiden tutkimustuloksia pitempinä artikkeleina (esim. Aun 1995; 1998), mutta valtaosa kaivaustuloksista odottaa julkaisemista. 1990-luvun puolivälin tutkimustilanteesta on koonnut yleiskatsauksen Romeo Metsallik (1995). Pari vuosikymmentä kestäneiden kaivausten tuloksena on syntynyt melko kattava kuva keskiaikaisen Tarton asemakaavasta ja rakennuskannasta. Vuosikymmenen kuluessa on Tarton kaupunginmuseoon kerätty yli 100 000 arkeologista löytöä (Vissak 1999, 36).

Tähänastisten kaivausten perusteella näyttää, että Tarton kaupunki perustettiin piispanlinnan viereen heti vuonna 1223 tapahtuneen saksalaisvalloituksen yhteydessä. 1200- ja 1300-lukujen asuinrakennukset olivat enimmäkseen puisia. Kadutkin oli pinnoitettu hirsillä. Vain kirkot ja puolustusrakennukset oli muurattu harmaakivestä ja tiilestä. 1400-luvun alussa alettiin rakentaa enemmän kivitaloja ja pinnoittaa katuja mukulakivillä. 1500-luvulla valtaosa kaupungin rakennuskannasta oli jo tiilestä.

Tarton merkittävin keskiajan rakennusmuistomerkki on pyhän Johanneksen (Jaanin) kirkko, joka on koristeltu tuhansin keskiaikaisin terrakottaveistoksin. Kirkko paloi vuonna 1944. Entisöinti aloitettiin 1980-luvulla ja lähivuosina urakan pitäisi valmistua. Koska kirkon perustukset jouduttiin uusimaan, tutkittiin koko kulttuurikerrostuma kirkon sisällä ja lähiympäristössä. Sen tuloksena saatiin valtava rakennushistoriallinen, arkeologinen ja antropologinen aineisto, jota on tähän menneessä vain osittain julkaistu (Lange 1995; Metsallik 1995). Eräs tärkeimmistä tutkimustuloksista on kirkon perustuksien alla sijaitsevasta hirsiarinasta saatu vuosilustoajoitus: kirkon tiilimuureja on alettu pystyttää vuonna 1321 (Läänelaid 2002). Kirkosta ja kirkkomaalta on kerätty talteen tuhansien ihmisten luut, joista tutkittu on vain pientä osaa (Kalling 1995). Lisäksi on julkaistu artikkeli Jaanin kirkon 1200–1300-luvun hautausten arkuista (Tiirmaa 1997).

Tarton keskiajantutkimuksen tärkeimpiä aarreaittoja ovat käymälöiden likakaivoina käytetyt hirsikehikot. Niitä on tähän mennessä tutkittu useita kymmeniä (esim. Vissak 1994). Ne sijaitsevat yleensä ryhmittäin takapihoilla. Niihin on heitetty erilaisia talousjätteitä ruoan-

Kuva 5. Vuosien 1601–1603 ruton aikainen joukkohauta Tallinnassa pyhän Barbaran hautausmaalla tutkittiin vuonna 1995. Kuva: Vladimir Sokolovski.

tähteistä särkyneisiin puu-, savi- ja lasiastioihin. Erityisen arvokkaita kyseiset kehikot ovat sen vuoksi, että ne sisältävät yleensä melko lyhyessä ajassa syntyneen löytökokonaisuuden. Niistä on löytynyt myös runsaasti kasvinjäänteitä (Sillasoo 1995).

Yksittäisistä löytökohteista Tartossa täytyy mainita 1300-luvun tiilenvalmistuspaikka, joka on ainakin Virossa ensimmäinen laatuaan. Se sijaitsi muurilla ympäröidyn kaupungin ulkopuolella, nykyisten Ülikooli- ja Vallikraavi-katujen risteyksessä. Sieltä löydettiin tiiliuuni, kasoittain poltossa pilaantuneita tiiliä sekä savenottokuopat (Vissak 2000).

Uusi-Pärnu

Pärnujoen suun eteläpuolelle pystytetyn, vuonna 1265 ensimmäistä kertaa mainitun ritarikunnan linnoituksen viereen kehittyi kauppiaiden ja käsityöläisten asutuskeskus, joka sai kaupunginoikeudet vuonna 1318. Tallinnan ja Tarton rinnalla keskiaikainen Pärnu oli pikkukaupunki: sen kaupunginmuurilla ympäröity alue käsitti 6,5 ha suuruisen alueen.

Orgaaninen esineaineisto on myös Pärnussa verrattain hyvin säilynyt. Kaupungista on löytynyt niin puurakennusten jäännöksiä kuin 1300–1400-luvun kimpiastioiden palasia sekä tekstiili- ja nahkaesineitä (Vunk 1994). 1990-luvun kaivaukset ovat antaneet paljon uutta tietoa keskiaikaisesta katuverkostosta. On mm. selvinnyt, että keskiaikaisen Pärnun asemakaavan sekä katujen, rakennusten ja kaupunginmuurin sijainnin määräsivät suurelta osin hiekkadyynit, joiden päälle kaupunki on pystytetty (Vunk 1999).

Viljandi

Viljandi oli keskiaikana pienimpiä Liivinmaan hansakaupungeista. Kaupunginmuurin ympäröimä alue käsitti 10,2 ha. Kaupunki sijaitsi mahtavan ritarikuntalinnan vieressä siten, että linnan ja kaupungin muurit sulkivat suojaansa yhteensä 14,8 ha alueen. Kaupunki ja linna tuhottiin 1500–1600-lukujen sodissa. Maalauksellisten linnanraunioiden rinnalla on keskiaikaisesta rakennuskannasta säilynyt vain yksi kirkko ja joitakin lyhyitä pätkiä kaupunginmuuria.

Viljandissa on 1990-luvun alusta alkaen joka vuosi tehty pelastuskaivauksia, valvottu kaivutöitä ja suoritettu systemaattisesti tutkimuskaivauksiakin. Syynä siihen on ollut kaupunginjohdon suosiva asenne arkeologista tutkimusta kohtaan sekä arkeologien hyvä yhteistyö paikallisen museon kanssa. Näiden tutkimusten tuloksena on saatu käsitys kaupunginmuurin säilyneistä osista (Tvauri 2001b). On selvitetty, että kaupungin keskiaikaiset kadut sijaitsivat enimmäkseen samoilla paikoilla, missä nykyisetkin ja että ne ovat jo viimeistään 1500-luvun puolivälissä olleet mukulakivettyjä (Haak 2003). Myös osia 1300-luvulla rakennetusta ja 1700-luvulla puretusta kaupunginkirkosta on saatu esiin (Valk 1997).

Viime vuosina on käynyt ilmi, että kaupunkimaista asutusta oli keskiajalla Viljandin kaupunginmuurien ulkopuolellakin (Haak 2002) ja että näiltä alueilta löytyy paikoittain yli metrin paksuinen keskiaikainen kulttuurikerrostuma. Viljandin kaupunginmuurin ulkopuolella, Riikaan vievän tien varressa onnistuttiin tutkimaan 1400–1500-luvun kievarin ja sen yhteydessä toimineen pajan pihaa (Tvauri 2000c).

Vuonna 1998 Viljandissa tehtiin onnekas löytö, kun löydettiin 1200-luvun Venäjältä Pihkovan seudulta peräisin olleen savenvalajan keramiikanpolttouunin jäännökset. Niiden läheisyydestä löytyi lisäksi saviastioiden dreijauksessa käytetty työkalu sekä keramiikanvalmistusjätettä sisältänyt kuoppa (Tvauri 2000a; 2001a).

Haapsalu

Viron länsirannikolla, Länsi-Viron piispan mahtavan linnan vieressä sijainnut Haapsalun pikkukaupunki sai kaupunginoikeudet vuonna 1294. 1500-luvun puolivälissä kaupunginmuurin ympäröimä alue käsitti noin 5,5 ha. Kaupunki raunioitui 1500–1600-lukujen sodissa. Nykyään kaupungin keskiaikaisista rakennuksista on pystyssä enää vain kirkko.

Vaikka Haapsalun keskiaikainen kulttuurikerrostuma on Tallinnaan, Tarttoon, Pärnuun tai Viljandiin verrattuna ohut ja vähän tutkittu, ovat arkeologisten kaivausten tulokset tulleet hyvin tutkimuskäyttöön. Keskiaikaisen Haapsalun tutkimiseen on paneutunut arkeologi Anton Pärn, jonka maisterintutkielmakin käsittelee Haapsalun ja sen ympäristön asutushistoriaa 1200–1400-luvuilla (Pärn 2002).

Tähänastisten arkeologisten tutkimusten tuloksena on selvitetty, että kaupunkimainen asutus alkoi Haapsalussa yhtä aikaa piispanlinnan pystyttämisen kanssa 1200-luvun puolivälissä. Vanhimmat, 1200-luvun puolivälin ja vuosisadan toisen puolen asutusjäljet sijaitsevat piispanlinnan pohjoispuolella, keskiaikaisen torin eteläpuolella. Torin luoteispuolelle asutus laajeni 1200-luvun lopulla. 1200- ja 1300-luvuilla Haapsalun kaupunki koostui pääosin puurakennuksista. Vanhimmat löydetyt kivitalojen jäännökset ovat peräisin 1300- ja 1400-lukujen vaihteesta. Vanhimmat katujen sorapäällysteet ovat 1300-luvulta (Pärn 1994).

LINNOJEN JA LINNOITETTUJEN LUOSTAREIDEN TUTKIMUS

Viron alueelle rakennettiin keskiaikana kivestä ainakin 55 linnaa ja linnoitettua luostaria. Suurimmat linnoitukset kuuluivat ritarikunnalle ja piispoille, pienempien joukossa on myös yksityisten aatelisten omistamia linnoja. Olen tässä artikkelissa niputtanut yhteen linnat ja

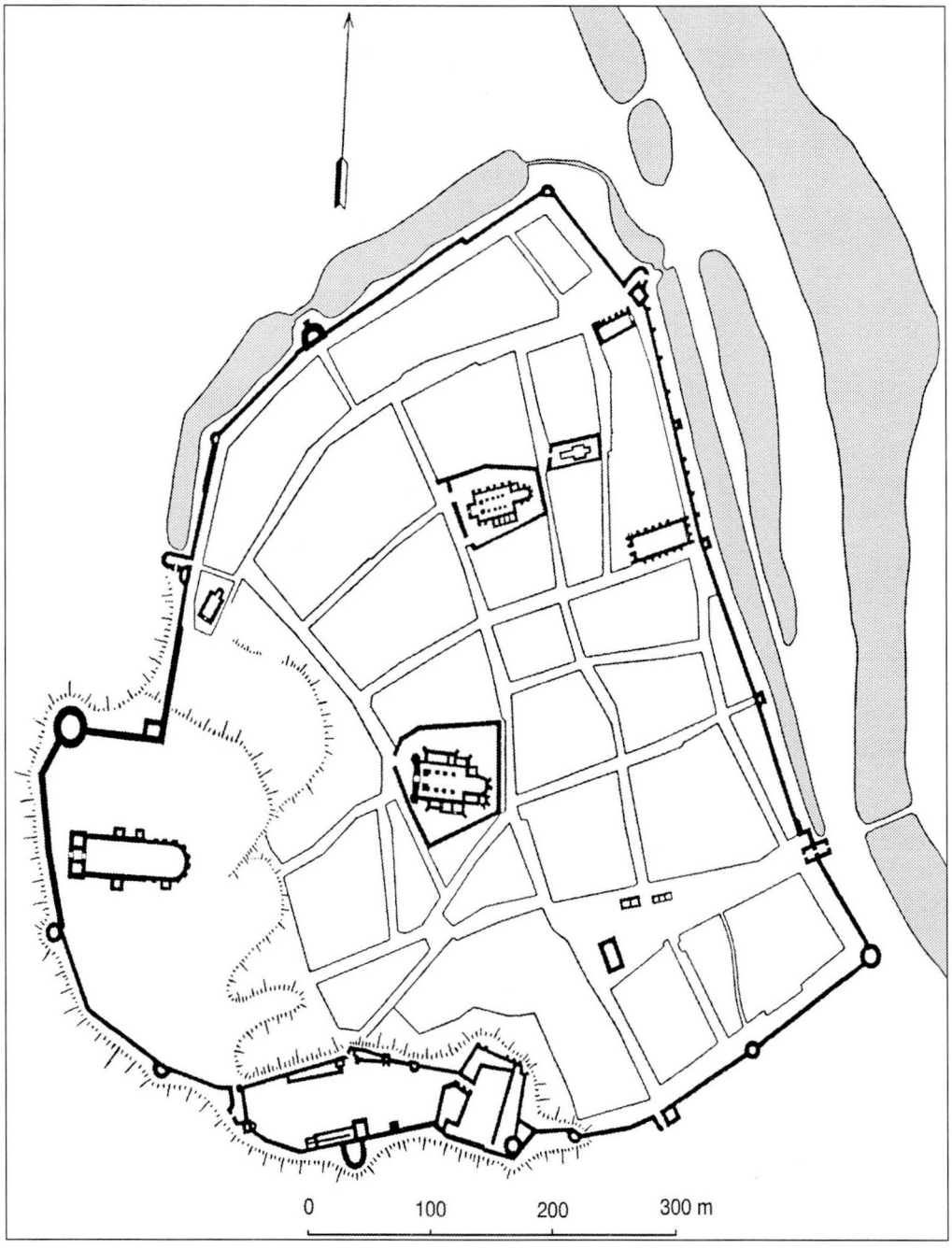

Kuva 6. Tartto 1500-luvun alkupuolella.

maaseudulla sijainneet luostarit sen takia, että viimeksi mainitut olivat myös linnoituksia. Ainoastaan Tallinnan lähellä sijaitseva Piritan nunnaluostari oli ympäröity vain yksinkertaisella kivimuurilla.

Arkeologisia kaivauksia on vuosina 1991–2003 tehty Haapsalun, Kastren, Keilan, Laiusen, Lihulan, Põltsamaan ja Viljandin linnoissa sekä Kärknan, Padisen ja Piritan luostareissa.

Viljandin ritarikuntalinna

Viron komein keskiaikainen linna sijaitsee Viljandissa, Etelä-Virossa. Se toimi Liivinmaan ritarikunnan komtuurikunnan keskuksena, josta johdettiin ritarikunnan hallinnassa ollutta pohjoista Liivinmaata.

Linnassa on konservointitöiden yhteydessä kaivettu vuosittain vuodesta 1998 alkaen (esim. Tvauri 1999c; Haak 2002). Näin on paljastunut uutta tietoa linnan rakennushistoriasta sekä saatu mielenkiintoisia esinelöytöjä. Niistä mainittakoon monivärisiä lasitettuja uunikaakeleita 1400–1500-luvulta, sekä venetsialaisten, sinisestä lasista valmistettujen pikareiden sirpaleita. Viljandin linnan vieressä on lisäksi tutkittu piirityslaitteiden jälkiä. Ne ovat peräisin vuodelta 1223, kun saksalaiset ristiretkeläiset valloittivat Viljandin linnan virolaisilta (Valk 2001a).

Põltsamaan ritarikuntalinna

Keski-Virossa sijaitsevan, 1200-luvulla perustetun linnan alueella on tehty arkeologisia tutkimuksia jo 1970–1980-luvuilla. Vuonna 1998 tutkittiin keskiaikaisen esilinnan pihalla ollutta tiilirakennusta, joka oli tuhoutunut tulipalossa 1570– tai 1580-luvulla (Tvauri 1999a).

Haapsalun piispanlinna

Viron länsirannikolle 1200–1500-luvuilla rakennetun Haapsalun linnoituksen alueella tehtiin 1980-luvun aikana konservointitöiden yhteydessä isoja kaivauksia, mutta valitettavasti niiden tieteellinen taso oli olematon. Vuonna 2001 löydettiin esilinnan muurin konservointitöiden yhteydessä keskiaikaisen asuintalon jäännökset. Siinä oli hypokaustiuuni ja myöhemmin rakennettujen kaakeliuunien jäännöksiä (mm. runsaasti lasitettuja kaakeleita). Talo tuhoutui ilmeisesti vuonna 1563, kun Ruotsin joukot piirittivät piispanlinnaa. Talon jäännökset haudattiin 1500-luvun lopulla kasatun puolustusvallin alle (Russow 2002a).

Lihulan piispanlinna

1200-luvulta 1500-luvun loppuun asti käytössä ollut Lihulan linna kuului Länsi-Viron piispoille. Linnan ja sen vieressä sijainneen keskiaikaisen kauppalan alueella on järjestelmällisesti tehty pelastus- ja tutkimuskaivauksia Viron historiallisen museon arkeologi Mati Mandelin johdolla vuodesta 1987. Lihulan piispanlinnasta oli ennen kaivausten alkua näkyvissä vain yksittäisiä muurinpätkiä. Arkeologisilla kaivauksilla on paljastunut osa päälinnan itäseinästä, porttikäytävä ja linnankappelin seinä. Mati Mandel on hiljattain koonnut vuosia kestäneiden tutkimusten tulokset kirjaksi (Mandel 2000).

Uue-Kastren piispanlinna

Tarton piispoille kuulunut pieni Uue-Kastren eli Varbekin piispanlinna sijaitsee Emajoen pohjoisrannalla ja rakennettiin puolustamaan Peipsijärveltä Tarttoon johtavaa jokiväylää mahdollisilta venäläisten hyökkäyksiltä. Paikka mainitaan vanhoissa asiakirjoissa jo vuonna 1391. Linnan muurit rapistuivat Liivin sodan jälkeen, rauniot purettiin 1700-luvulla ja paikalle rakennettiin kievari. Viime vuosiin asti ei ollut linnasta muita lähteitä kuin vuonna 1697 tehty pohjapiirros. Koska kievarin muurien väliin alettiin rakentaa hallintorakennusta, kaivettiin vuosina 2001–2003 suurin osa piispanlinnan säilyneistä muureista esiin. Linnan muurit oli purettu ensimmäisen kerroksen lattian korkeuteen, tallessa olivat myös linnan aikaiset lattiakiveykset.

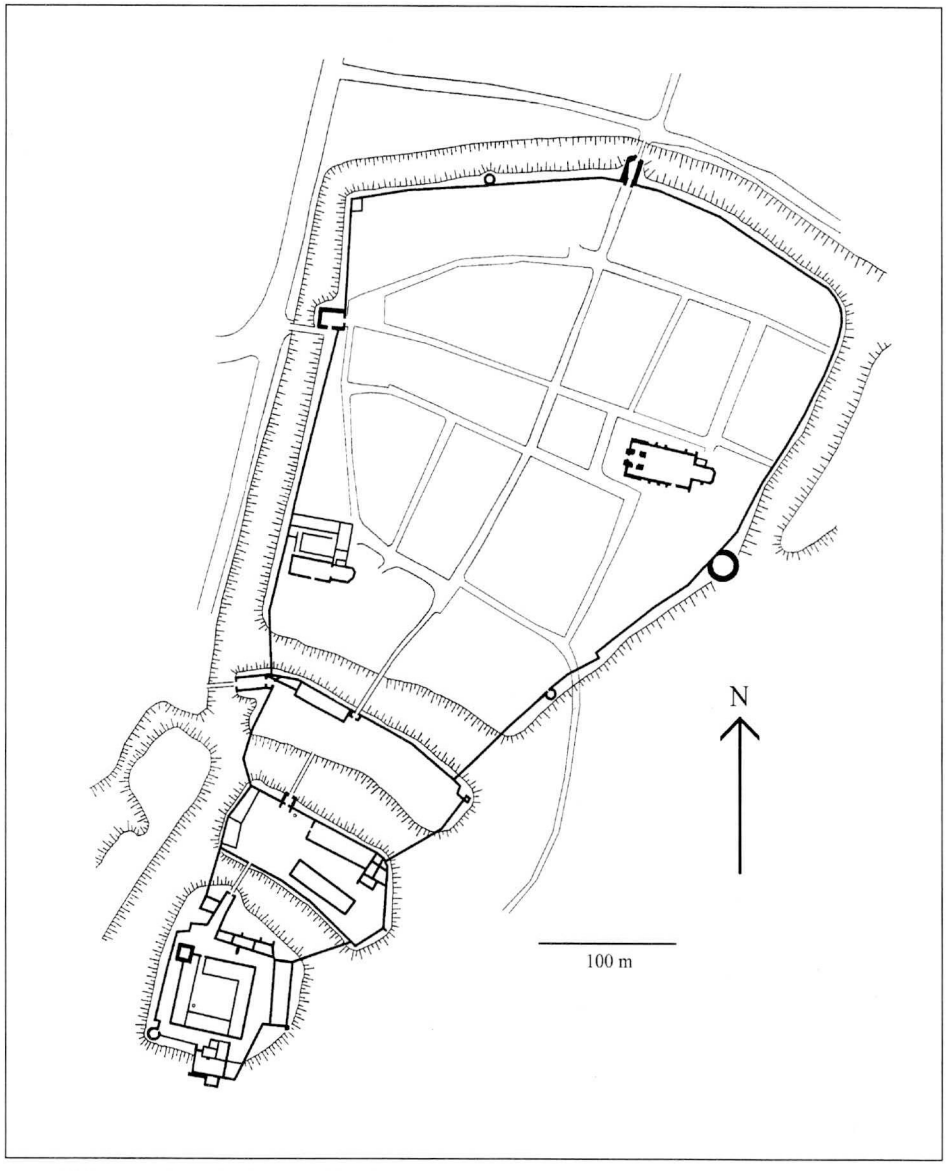

Kuva 7. Viljandin linna ja kaupunki 1500-luvun loppupuolella.

Linna oli rakennettu suohon hirsialustan päälle. Harmaakivistä ja tiilestä ladotut muurit oli eristetty vedestä savikerroksella (Tvauri 2002).

Laiusen ritarikunnanlinna

Viron itäosassa sijaitseva Laiusen linna mainitaan kirjallisissa lähteissä ensimmäistä kertaa vuonna 1406. Leirikastellityyppinen linna raunioitui Liivin sodassa vuonna 1559. Myöhemmin se kuitenkin korjattiin. Vuosina 1700–1701 linnassa talvehti kuningas Kaarle XII armeijoineen, minkä jälkeen linna jäi pois käytöstä. Ensimmäiset merkittävät konservointitöihin liittyvät arkeologiset kaivaukset Laiusen linnan raunioissa tehtiin vasta vuonna 2002. Linnan pihan

halki kaivettiin kaapelikaivanto ja luoteiskulmassa puhdistettiin esiin piharakennuksen ja porttikäytävän muureja. Esineellinen löytöaineisto oli yllättävän runsas: mm. kaksi raskaan jousipyssyn nuolenkärkeä, ensimmäiset laatuaan Virosta (Vissak 2003).

Keilan kartanolinna

Tallinnan lähellä sijaitseva, muutamasta huoneesta ja pyöreästä tornista koostuva kartanolinna löydettiin vasta vuonna 1976. Ensimmäiset kaivaukset paikalla tehtiin jo 1970-luvulla. 1990-luvulla kaivettiin esiin ja konservoitiin melkein koko säilynyt rakennuskompleksi. Samalla kävi ilmi, että Keilan linna oli pystytetty monen rakennusvaiheen kautta 1300–1700-luvulla. Kaivauksilla talletettiin runsaasti löytöjä kaikilta linnan käyttökausilta (Pauts 1997a; 1997b).

Piritan birgittalaisluostari

Tallinnan lähellä sijaitseva Piritan (pyhän Birgitan) nunnaluostari oli käytössä vuosina 1400–1577. Se on Viron alueen suurin ja samalla parhaiten tutkittu keskiaikainen luostarikompleksi. Luostarikirkko ja lähes koko nunnien klausuuri oli kaivettu esiin ja konservoitu komeaksi nähtävyydeksi jo aikaisempina vuosikymmeninä. Viime vuosina on luostarinraunioiden naapuristoon pystytettyjen rakennusten takia tehtyjen pelastuskaivausten yhteydessä löydetty lisää luostarikompleksiin kuuluvien rakennusten muureja. Tällöin on selvinnyt, että luostarin rakennukset ovat paljon laajemmalla alueella kuin on osattu olettaa. Vuonna 2000 tutkittiin osia luostarin keskiaikaisesta porttirakennuksesta (Tamm 2001) ja 2001 osia sairashuoneesta (Tamm 2002). Vuonna 2003 löydettiin luostarikompleksiin kuulunut kalkkikivestä rakennetun asuintalon kellarikerros (Tamm 2003).

Padisen sisterssiläisluostari

Luoteis-Virossa sijaitseva Padisen luostari on eräs parhaiten säilyneistä keskiaikaisista luostarirakennuksista Virossa. Sitä alettiin rakentaa 1300-luvun alussa ja linnoitettiin vahvasti vielä Liivin sodan aikana 1500-luvun lopulla. Neuvostoaikana tehtiin Padisissa kaivauksia ja konservoitiin muureja taidehistorioitsija Villem Raamin johdolla. Uuden itsenäisyyden aikana on Padisissa tehty vain pieniä koekuopituksia. Erään sellaisen kaivuun yhteydessä saatiin vuonna 2003 harvinainen löytö: yli 100 kg painava, 1,2 m leveä ja 1 m korkea kuparikattila. Tämä noin 500 litran vetoinen kattila oli ilmeisesti jäänyt luostariin 1500-luvun lopulla, jolloin siellä majailivat vuoroin niin venäläiset kuin ruotsalaisetkin joukot (Alas 2003).

Kärknan sisterssiläisluostari

Tarton lähellä sijaitseva, vuosina 1228–1558 käytössä ollut linnoitettu luostarikompleksi on myöhäisempien vuosisatojen kuluessa sortunut lähes maan tasalle. Ensimmäiset arkeologiset koekaivaukset luostarin alueella tehtiin vasta vuonna 1999, jolloin kaivettiin esiin osa luostarirakennuksiin kuuluvan kappelin portaalista ja lattiasta sekä selvitettiin luostaria ympäröivän kastellimuurin rakennusta (Tvauri 2000c).

KESKIAIKAISEN TALONPOIKAISKULTTUURIN ARKEOLOGINEN TUTKIMUS

Viron keskiajan arkeologinen aines edustaa ikään kuin kahta erilaista kulttuuria. Keski- ja länsieurooppalaiseen kristilliseen kulttuuripiiriin kuuluivat kaupungit, linnat, kirkot ja kartanot. Niiden rinnalla eli paikallinen, osittain pakanallinenkin talonpoikaiskulttuuri, joka ratkaisevasti

poikkesi säätyläisten kulttuurista. Talonpoikaisesta kulttuurista kertovat arkeologille kylänpaikat, peltojäännökset, kyläkalmistot ja aarrelöydöt.

Maalaiskylien arkeologinen tutkimus

Maalaiskylien suurisuuntaisen arkeologisen tutkimuksen huippuaika oli 1980-luku, neuvostokauden loppu. Silloin kaivettiin parillakymmenellä asuinpaikalla. Suurimmat pelastuskaivaukset tehtiin tierakennustöiden yhteydessä Olustveren asuinpaikalla Viljandin lähellä (16 000 m2), Lehmjassa Tallinnan lähellä (17 530 m2) sekä Udernan (5 000 m2) ja Vana-Koiolan asuinpaikoilla (5 000 m2) Kaakkois-Virossa. Näin isoja kaivausalueita ei ole maaseutuasuinpaikoilla Virossa enää sen jälkeen tutkittu. Suurin tutkittu alue oli Tallinnan lähellä Vaidassa, jossa maantierakennuksen vuoksi kaivettiin 2 464 m2:n alueella rautakauden lopulle ja keskiaikaan ajoittuvan kylätontin reuna-aluetta (Jaanits 1999). Silti pienempiä kaivauksia ja koekuopituksia on tehty tutkimuksellisista tai suojelullisista syistä useilla kymmenillä keskiaikaisilla kylätonteilla.

Länsi-Viron vuoteen 1944 asti ruotsinkielisissä rannikkopitäjissä Noarootsissa (Nyckö) on tehnyt tutkimuksia Uppsalan yliopiston arkeologian jatko-opiskelija Felicia Markus. Hänen päämääränsä on ollut selvittää sikäläisen ruotsalaisasutuksen ikää. Pääasiallisesti on kaivettu vanhoja kiviaitoja ja ajoitettu niiden alta saatua hiiltä (Markus 2002).

Erikseen täytyy mainita arkeologiset kaivaukset kyläpaikoilla Setumaalla Viron kaakkoisella rajaseudulla. Pedäjasaaren asuinpaikalla tutkittiin vuosina 1998–2000 noin 1 500 m2:n laajuinen alue (Aun 1999; 2001). Muilla Setumaan keskiaikaisilla asuinpaikoilla on tutkittu

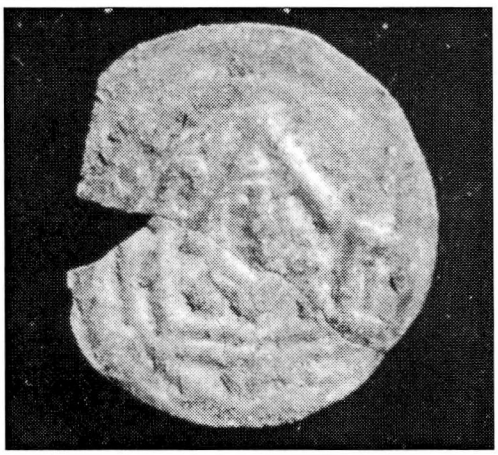

Kuva 8. Viljandin linnasta vuoden 1998 kaivauksissa löytynyt hopeabrakteaatti. Tähän mennessä tällaisia rahoja on löydetty vain kahdesti Viron alueelta. Raha on 1200-luvun tyyppiä, mutta ei ole tiedossa missä ja kenen nimissä se on lyöty. Kuva: Tarton yliopiston arkeologian tutkimusyksikkö.

pienempiä alueita (esim. Aun 2002). Setumaa kuului keskiaikana Venäjään. Siitä syystä sikäläinen löytöaineisto eroaa Liivinmaan alueen kylien vastaavasta. Setumaan asuinpaikoilta löytyy runsaasti Pihkovanmaalle tyypillistä vääntöpyöräkeramiikkaa, ortodoksiristejä ym. juuri itärajan takaiselle alueelle ominaista esineistöä.

Tähän asti kylien kulttuurimaasta kerättyjä tietoja on vain vähän jalostettu tutkimustuloksiksi. Vain Viron historian instituutin tutkija Ain Lavi on kerännyt artikkeliksi tiedot 1200–1600-lukujen talonpoikaistalojen jäännöksistä (Lavi 1997) ja tutkinut arkeologisen aineiston perusteella Virossa uudella ajalla tyypillisen asuinriihen kehittymistä (Lavi 2001).

Keskiaikaiset peltojäännökset

Keskiajan kulttuuri Virossa oli pääosin talonpoikaiskulttuuria. Maataloustuo-

tanto oli yhteiskunnan tärkein aineellinen resurssi. Sen vuoksi tuntuu yllättävältä, että maatalouden historiaa on tutkittu vielä hyvin vähän. Toisaalta se tullut mahdolliseksi on vasta 1900-luvun loppupuolella, luonnontieteellisten ajoitus- ja tutkimusmenetelmien kehittyessä.

Virossa peltojäännöksiä on pääasiassa tutkinut Tarton yliopiston arkeologian professori Valter Lang. Tutkittujen joukossa on useita keskiaikaan ajoitettuja peltojäännöksiä esimerkiksi Virumaalla. Pääasiassa on kaivettu peltorauniota, kaskiraunioita ja sarkapeltojen välisiä pientareita. Ajoitukset on saatu pientareiden tai raunioiden alta löytyneestä hiilestä (Lang 2000; Vedru 2003).

Kyläkalmistot

Viron ja Latvian erikoisuutena ovat keskiaikaiset kyläkalmistot, joihin talonpojat hautasivat vainajansa 1200–1700-luvuilla. Vainajille on asetettu mukaan koruja ja tarvekaluja, usein myös rahoja. Kyläkalmistoja on tutkittu monella paikkakunnalla, pääasiallisesti pelastuskaivauksina. Suurimpina tutkimuskohteina voidaan mainita Kaubin kalmisto Viljantimaalla, jossa tutkittiin 90 hautausta (Tvauri 1999b), jotka löytyivät hiekanoton yhteydessä. Kaakkois-Virosta Kanepin kirkonkylästä löydettiin tietyömaalla sattumalta kyläkalmisto, josta tutkittiin 82 hautausta (Nuust 2003).

Kyläkalmistoista on ilmestynyt myös Tarton yliopiston arkeologian tutkimusyksikön johtajan Heiki Valkin väitöskirja. Siitä käy ilmi, miten poikkeuksellinen keskiajan Euroopan kontekstissa oli muodollisesti kristillisen Liivinmaan talonpoikien tapa haudata vainajat omaan kylään seuraten osittain esikristillisiä perinteitä (Valk 2001b).

Kyläkalmistojen joukkoon kuuluvat Virossa myös itärajan yli Liivinmaalle muuttaneiden vatjalaisten 1100–1500-lukujen kalmistot, joita löytyy Itä-Virosta. Vuonna 1993 ilmestyivät niistä Priit Ligin ja Heiki Valkin perusteelliset tutkimukset (Ligi 1993; Ligi & Valk 1993).

MERIARKEOLOGIA

Virossa tehdään meriarkeologista tutkimusta toistaiseksi vain Viron merimuseossa Tallinnassa, merikapteeni Vello Mässin johdolla. Keskiajan laivajäännöksiä on Viron vesistä löydetty ja tutkittu vain kaksi. Saaremaan ja Muhun saaren välisestä salmesta nostettiin ylös ja konservoitiin noin vuonna 1550 rakennetun pienehkön, ns. Maasilinnan laivan jäännökset jo vuonna 1987. Vuonna 1990 löytyi Pärnun kaupungista Pärnun joen ruoppaustöiden yhteydessä tammipuinen koggin osa, joka nostettiin seuraavana vuonna. Kyseessä oli 7,9 m pitkä ja 3,75 m leveä pala laivan kyljestä. Radiohiiliajoituksen mukaan on se peräisin aikaväliltä 1265–1395 (Mäss 1992; Mäss, Peets & Kriiska 1998).

ESINETUTKIMUS

Viron arkeologit ovat viimeaikoina tutkineet ja tutkivat edelleen myös keskiaikaista esineellistä kulttuuria. Silti on pystytty edes tyydyttävällä tasolla tutkimaan vain joitakin yksittäisiä esineryhmiä tai antamaan kattava esitys vain muutamien kaivauskohteiden löytöaineistosta. Valtaosa esinelöydöistä odottaa varastosta uudelleen esiin kaivamista.

Keskiajan aseistuksen huippuasiantuntija on Tarton yliopiston arkeologian lehtori Ain Mäesalu. Hän on tutkinut pääasiallisesti keskiaikaisia heitto- ja ampumalaitteita ja tuliaseita (Mäesalu 1991; 1998). Hänen tutkimuksensa ovat osoittaneet, että Liivinmaalla oli keskiaikana asetek-

Kuva 9. Haapsalun linnan etupihalla vuonna 2001 löydetyn talon keskiaikaisen hypokaustiuunin kalkkikivilaatta reikineen. Sen päällä on 1500-luvulla rakennetun uunin perusta. Kuva: Erki Russow.

nologian huippuosaamista ja maailman moderneimmat aseet. Se on ymmärrettävää, koska Liivinmaa sijaitsi roomalaiskatolisen maailman rauhattomalla itärajalla ja valtaosaa maasta hallitsi Saksalainen ritarikunta, joka oli sotilaallinen munkkijärjestö. Yksittäisistä aselöydöistä on ehkä merkittävin Kaakkois-Virosta Otepään piispanlinnasta löydetty maailman vanhin ajoitettavissa oleva tuliase: pieni pronssista valettu pyssy on jäänyt linnan asevarastoon vuonna 1396, jolloin linna tuhottiin (Mäesalu 2001).

Ain Mäesalun erikoisalana ovat myös Viron keskiaikaiset lasiastiat. Virosta on löydetty kymmenesosa Euroopassa tunnetuista 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun alkupuoliskolla valmistetuista ohutseinäisistä emalikoristeisista lasipikareista, joiden valmistuspaikkana pidetään Venetsiaa. Astioiden koristeaiheet ovat hyvin monenlaisia: ihmisiä, eläimiä, kasveja, vaakunoita, tekstiä ym. Pelkästään Tartosta on löydetty 12 pikarin paloja, mikä lienee runsain tällaisten astioiden löytöpaikka maailmassa. Vuoden 2003 kesällä Viljandin linnasta löytyi 55 palaa pikarista, joka on erikoinen kahdesta syystä: se on valmistettu sinisestä lasista

(mikä on erittäin harvinaista) ja sen maalausten motiivi (pensaat) on toistaiseksi ainutlaatuinen (Mäesalu 2003).

Keskiajan ja uuden ajan alun kaupunkien, linnojen ja asuinpaikkojen löytömateriaalista valtaosa on saviastianpaloja. Siksi on yllättävää, että ennen 1990-lukua historiallisen ajan keramiikkaa ei Virossa tutkittu – arkeologit eivät osanneet sitä ajoittaa eivätkä olleet siitä kiinnostuneita takaan. Viron nykyisen itsenäisyyden aikana on keskiajan keramiikan tutkimus edistynyt nopeasti. 1990-luvun alussa paneutui Tallinnan keskiajan keramiikan kysymyksiin Toivo Aus (1992). Läntisen tuontikeramiikan asiantuntijaksi on kehittynyt Historian Instituutin arkeologian osaston tutkija Erki Russow (2001; 2002b; Russow & Mäll 2000). Virossa laajasti levinnyttä venäläistä keramiikkaa olen tutkinut itse (Tvauri 2000b). Uunikaakeleita on Virossa tutkinut Pärnun museon johtaja Aldur Vunk (1996; 1998; 2000). Häneltä on ilmestynyt myös artikkeli Virosta löydetyistä pyhiinvaellusmerkeistä (2002).

Varsinkin Tarton keskiaikaisesta löytöaineistosta suuren osan muodostavat kimpiastiat, joita on tutkinut Tarton kaupunginmuseon arkeologi Rünno Vissak (2002). Rautakautisten ja keskiaikaisten luuesineiden tutkimiseen on keskittynyt Viron historian instituutin arkeologi Heidi Luik, jolta on ilmestynyt mm. kirja luukammoista (1998) ja artikkeli luuluistimista (2000). Keskiaikaisia nahkajalkineita tutkii Viron historiallisen museon tutkija Krista Sarv (2000). Talonpoikaiskoruja on tutkinut Heiki Valk, joka on julkaissut mm artikkelit 1200–1600-lukujen sormuksista (1991) ja keskiaikaisista rengassoljista (1999). Rautakautista ja keskiaikaista raudansulatusta ja sepäntyötä Virossa tutkii Viron historian instituutin arkeologi Jüri Peets, joka myös väitteli aiheesta hiljattain (Peets 2003).

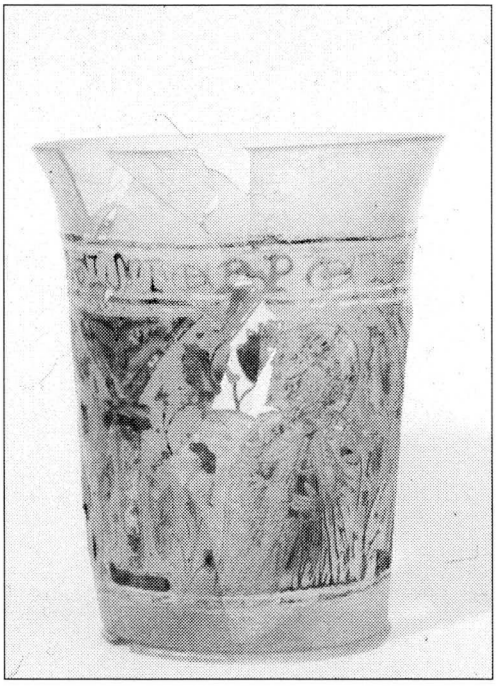

Kuva 10. Tartosta Lossi-kadulta löytynyt lasipikari, jonka on valmistanut venetsialainen mestari Petrus 1200-luvun loppu- tai 1300-luvun alkupuolella. Kuva: Ain Mäesalu.

Esinetutkimuksen piiriin kuuluu myös numismatiikka. Virossa on kaksi virassa toimivaa numismaatikkoa. Viron historiallisen museon tutkija Ivar Leimus tutkii Liivinmaan keskiajan ja 1600-luvun rahoja ja rahaliikennettä (esim. 1994; 1995; 1997; 2002). Historian Instituutin numismaatikko Mauri Kiudsoo tutkii pääasiallisesti Viron historiallisen ajan numismaattisia löytöjä (esim. 1999; 2001).

Keskiaikaisten kaupunkien osteologista aineistoa on tutkinut Liina Maldre Historian instituutin arkeologian osastolta. Hän on julkaissut esimerkiksi artikkelin eri sairauksien tunnuksista Viron keskiajan kaupunkeistä löydetyssä eläinluissa (1998a) ja hevosenluista Viron esihistoriallisessa ja keskiaikaisessa luuaineistossa (1998b).

VIRON KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SAAVUTUKSET JA ONGELMAT

Verrattuna neuvostokauteen on vuosina 1991–2003 arkeologisin kaivauksin tutkittu alue kasvanut rajusti; ylivoimaisesti suurin osa siitä on ollut keskiajantutkimusta. Keskiajankaivauksia on suoritettu 1990-luvun alusta lähtien yksinomaan arkeologien johdolla. Muinaisjäännösviraston valvonnan ansiosta lähes kaikista arkeologisista toimenpiteistä löytyy raportti viraston arkistosta. Se on merkittävä kehitys, koska neuvostokaudella suoritetuista keskiajan kohteiden kaivauksista valtaosa dokumentoitiin puutteellisesti tai raporttia ei laadittu lainkaan.

Valtaosa kaivauksilla hankitusta tiedosta jää kuitenkin arkistohyllylle ja löytöaineisto odottaa varastomakasiineissa tutkijaa. Vaikka keskiajanarkeologiaa koskevien julkaisujen määrä on neuvostoaikaan verrattuna lisääntynyt ja laatu parantunut, on aineiston määrän ja julkaistujen tutkimustulosten välinen kuilu vain kasvanut.

Valtava ongelma on ollut kaupungeissa rakennustyömailla esiin kaivettujen keskiaikaisten rakennusjäännösten säilyttäminen ja museointi. Valtaosa niistä on tuhoutunut rahanpuutteen, päättäjien vastustuksen tai valtionhallinnon kykenemättömyyden takia. Hyviä esimerkkejä on alkanut syntyä vasta viime vuosina. Esimerkiksi keskiaikaisen pyhän Johanneksen hospitaalin muurit Tallinnan keskustassa on konservoitu ja suojattu näyttelypaviljongilla.

Viron keskiajanarkeologian ongelmat muistuttavat vastaavia ongelmia Suomessa. Erot ovat lähinnä siinä, että Viron maaperässä keskiaikaa on säilynyt selvästi enemmän kuin Suomessa. Toisaalta Viron julkisen sektorin muinaisjäännösten tutkimukseen, suojeluun ja rakennusvalvontaan käytettävissä olevat varat ovat huomattavasti pienemmät kuin Suomessa.

LÄHTEET

Alas, A. 2003. Arheoloogid leidsid Padise kloostrist haruldase hiigelkatla. – Eesti Päevaleht, 12.08.2003.

Aun, M. 1995. Tartu keskaegse linna eeslinna kultuurkihist Küüni tänava arheoloogilise materjali põhjal. – Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 8. Tartu, 91–97.

Aun, M. 1998. Tartu vanalinna arheoloogilise uurimise tulemusi (VII kvartali IV kaevandi kesk- ja idaosa põhjal). – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 2. Tallinn, 94–144.

Aun, M. 1999. Rescue excavations on the settlement site of Pedäjasaare in Setumaa. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Tallinn, 115–126.

Aun, M. 2001. Rescue excavations on the Island of Sosna, Setumaa. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2000. Tallinn, 91–102.

Aun, M. 2002. Trial excavations on the II settlement site of Laossina and survey trips in Setumaa. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2001. Tallinn, 174–191.

Aus, T. 1992. Tallinna keskaegsed savinõud. Uurimus savinõude süstematiseerimisest Harju tänava äärest saadud nõuleidude põhjal. – Stilus, 3. Tallinn, 5–49.

Haak, A. 2002. Archaeological investigations of medieval and post-medieval Viljandi. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2001. Tallinn, 91–104.

Haak, A. 2003. Keskaegse Viljandi tänavate võrk. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 2002. Viljandi, 71–91.

Jaanits, K. 1999. Archaeological rescue excavations on the settlement site of Vaida. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Tallinn, 97–106.

Kadakas, V. 2001. Ehitusarheoloogilistest uuringutest Tallinna endise Uue Seegi hoones aastatel 1998–1999. Tartu. – Pro-gradu tutkielma Tarton yliopiston arkeologian laitoksella.

Kadakas, V., Mäll, J. & Sipelgas, K. 1994. TÜ Filosoofiateaduskonna Ajaloo osakonna arheoloogiaüliõpilaste metoodiline praktikum 5.–16. juuli 1994. – Opinnäytetyö Tarton yliopiston arkeologian laitoksella.

Kalling, K. 1995. Paleoantropoloogilisi andmeid Tartu Jaani kiriku kalmisru 13.–14. sajandi matuste kohta – Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 8, 47–58.

Kiudsoo, M. 1999. The coin hoard from Puriki, Setumaa. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Tallinn, 147–154.

Kiudsoo, M. 2001. Tõrise leiukompleks – kas kaks eriaegset aaret? – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 5/1, 37–46.

Kodar, A. 1998. Esimesed arheoloogilised väljakaevamised Viljandi linnusevaremetes 1878–1879. a. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 1997. Viljandi, 20–33.

Koch, T. 2002. Raekoja pööning varjas 16. sajandi kirjapauna. – Eesti Päevaleht, 30. november.

Lang, V. 2000. Keskusest ääremaaks. Muinasaja Teadus, 7. Tallinn.

Lange, K. 1995. Varasematest uurimistöödest Tartu Jaani kirikus. – Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 8, 37–46.

Lavi, A. 1995. Tallinner Võllamägi (Galgenberg) – die mittelalterliche Hinrichtungsstätte. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 4. Tallinn, 442–447.

Lavi, A. 1997. Asulakohad 13.–17. sajandi talurahvaehitiste ajaloo allikana. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 1, 84–144.

Lavi, A. 2001. Rehielamu kujunemisloost arheoloogia andmetel. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 5/1, 47–77.

Leimus, I. 1994. Tundmatud brakteaadid Eesti 13. sajandi alguse leidudes. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, 43: 4, 456–464.

Leimus, I. 1995. Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94). Stockholm Studies in Numismaticas, 1. Stockholm.

Leimus, I. 1997. Müntimisest Narvas 17. sajandil. – Töid ajaloo alalt, I. Eesti Ajaloomuuseum. Tallinn, 31–37.

Leimus, I. 2002. Vom Münzgebrauch in Livland, insbesondere in Dorpat in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts. – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology, II. Proceedings of the third and fourth seminar, Tartu, Estonia 12th–13th June 1999 and 8th-10th June 2000. Tartu, 127–132.

Ligi, P. 1993. Vadjapärased kalmed Kirde-Eestis (9.–16. sajand). – Muinasaja Teadus, 2, 7–175.

Ligi, P. & Valk, H. 1993. Vadjapärased kalmistud Tartumaal (13.–15. sajand). – Muinasaja Teadus, 2, 176–214.

Luik, H. 1998. Muinas- ja keskaegsed luukammid Eestis. – Muinasaja Teadus, 6. Tallinn.

Luik, H. 2000. Luust uisud Eesti arheoloogilises materjalis. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 4/2, 129–150.

Läänelaid, A. 2002. Jaani kiriku algus ja aastarõngad. – Horisont, 1, 30–34.

Maldre, L. 1998a. Patoloogiliste muutustega luuleiud Eesti linnade arheozooloogilises materjalis. – Muinasaja Teadus 5, Tallinn, 188-202.

Maldre, L. 1998b. Hobune Eestis muinas- ja keskajal. – Muinasaja Teadus 5, Tallinn, 203-220.

Mandel, M. 2000. Lihula muinas- ja keskaeg. Tallinn.

Markus, F. 2002. Field investigations in Einbi, an Estonian Swedish village. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 6/2, 109–133.

Metsallik, R. 1995. Tartu arheoloogilisest uurimisest. – Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 8, 15–35.

Moora, H. 1953. Tallinna tekkimisest ja vanusest. – Eesti NSV Teaduste Akaddeemia Toimetised, 2: 2, 164–174.

Mäesalu, A. 1991. Otepää linnuse ammunooleotsad. – Muinasaja Teadus, 1, Tallinn, 163–181.

Mäesalu, A. 1998. Die ältesten Feuerwaffen Estlands. – Steinbrücke. Estnische historische Zeitschrift. Tartu, 22–24.

Mäesalu, A. 1999. Emailbemalte Glasbecher aus Tartu. – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology. Proceedings of the First & Second Seminar, Tartu, Estonia 6th–7th June and 26th–27th June 1998. Tartu, 75–84.

Mäesalu, A. 2001. Weapons in Otepää castle in 1396. – Castella Maris Baltici V. Rudkøbing, 91–98.

Mäesalu, A. 2003. Saladuslik klaaspeeker Viljandist. – Eesti Päevaleht, 20. detsember.

Mäll, J. & Russow, E. 2003. Kuidas otsiti Kalevipoja parteipiletit – 50 aastat arheoloogilistest kaevamistest Tallinnas Raekoja platsil. – Muinasaja Teadus, 13, 173–200.

Mäss, V. 1992. A medieval ship from the Pärnu River. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 41: 4, 293–298.

Mäss, V., Peets, J. & Kriiska, A. 1998. Pärnu koge ja selle konserveerimislugu. – Muinasaja Teadus, 5. Tallinn, 332–341.

Nuust, V. 2003. Arheoloogid uurivad Kanepi kalmistuleide. – Postimees, 31. oktoober.

Pauts, H. 1997a. Archaeological Investigation on a Medieval Manor-Complex in Keila. – Stilus, 7. Tallinn, 114–123.

Pauts, H. 1997b. Excavations on a medieval manor-complex in Keila in 1997. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1997. Tallinn, 53–61.

Peets, J. 2003. The Power of Iron. Iron Production and Blacksmithy in Estonia and Neighbouring Areas in Prehistoric Period and the Middle Ages. – Muinasaja Teadus 12. Tallinn.

Pärn, A. 1994. Archäologische Forschungen auf dem Territorium der Stadt Haapsalu: Forschungsstand und vorläufige Ergebnisse. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 1. Tallinn, 49–59.

Pärn, A. 2002. Linn ja tagamaa. Haapsalu piirkonna asustuslugu 13.–15. sajandil. Tallinn. – Maisteritutkielma Tarton yliopiston arkeologian laitoksen arkistossa.

Russow, E. 2001. Importkeraamika Lääne-Eestis ca 1225–1650. – Maisteritutkielma Tarton yliopiston arkeologian laitoksessa.

Russow, E. 2002a. Archäologische Forschungen in der Bischofsburg zu Haapsalu. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2001. Tallinn, 121–134.

Russow, E. 2002b. Haapsalu kesk- ja varauusaegsest keraamikast. – Läänemaa Muuseumi Toimetised, VI. Haapsalu, 33–49.

Russow, E. & Mäll, J. 2000. Kohalik ja importkeraamika Tallinnas aastail 1200–1550. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 4/2, 120–128.

Saar, A. 2003. Linnamüüris on säilinud varem hävinuks peetud torn. – SL Õhtuleht, 15. juuli.

Sarv, K. 2000. Finds of leather footwear from the excavations at Sauna street 10 in Tallinn. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1999. Tallinn, 79–85.

Sillasoo, Ü. 1995. Tartu 14. ja 15. sajandi jäätmekastide taimeleidudest. – Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 8, 115–127.

Sokolovski, V. & Jaanits, K. 1997. Archaeological excavations in Tallinn and Vaida. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1997. Tallinn, 117–129.

Sokolovski, V. & Lõugas, V. 1997. Maailm Roosikrantsi all. Dialoog kaevandi serval. – Luup, nr 9 (40), 28. aprill.

Tamla, Ü. 2001. Results of archaeological fieldwork of 2000. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2000. Tallinn, 12–18.

Tamla, Ü. 2002. Results of archaeological fieldwork of 2001. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2001. Tallinn, 19–26.

Tamm, J. 1993. Of the older settlement of Tallinn. – Castella Maris Baltici, 1. Stockholm, 205–211.

Tamm, J. 2001. Archaeological monitoring on the construction site of St. Bridget's Centre. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2000. Tallinn, 84–90.

Tamm, J. 2002. Archaeological monitoring on the construction site of St. Bridget's Centre in Pirita, Tallinn. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2001. Tallinn, 165–173.

Tamm, J. 2003. Pirita uunikum – esimene keskaegne elamu linna taga. – Eesti Päevaleht 20. juuni.

Tamm, J. & Mäll, J. 1999. Building archaeology investigations in the Cistercians St. Michael's nunnery in Tallinn. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Tallinn, 73–87.

Tamm, J., Toos, G., Kalman, J. & Mäll, J. 1997. The construction-archaeological investigations in the Cistercian St. Michael's Convent in Tallinn. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1997. Tallinn, 130–142.

Tarakanova, S. & Saadre, O. 1955. Tallinnas 1952.–1953. aastail teostatud arheoloogiliste kaevamiste tulemusi. – Muistsed asulad ja linnused. Tallinn, 11–45.

Tiirmaa, U. 1997. Tartu Jaani kiriku alumise matusetsooni kirstudest ja nende etnograafilisest võrdlusmaterjalist. – Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised, 9, 71–98.

Tvauri, A. 1999a. Archaeological excavations in the gate building of Põltsamaa Castle. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Tallinn, 127–131.

Tvauri, A. 1999b. Rescue excavations on Kaubi village cemetery and supervision in the churchyards of Kambja and Nõo. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998. Tallinn, 133–140.

Tvauri, A. 1999c. Arheoloogilised uuringud Viljandi linnuses 1998. aastal. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 1998. Viljandi, 20–27.

Tvauri, A. 2000a. Pihkva Pottsepad Viljandis ja Tartus 13. sajandil. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 4/1, 21–30.

Tvauri, A. 2000b. Loode-Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11.-16. sajandil. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 4/2, 91–119.

Tvauri, A. 2000c. The archaeological investigations in Viljandi, Tartu and Kärkna. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1999. Tallinn, 54–62.

Tvauri, A. 2001a. Archaeological investigations in the Old Town of Viljandi, at 4 Pikk Steet. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2000. Tallinn, 103–107.

Tvauri, A. 2001b. Viljandi linnamüüri arheoloogilised uuringud aastatel 1997–1999. – Viljandi Muuseumi Aastaraamat 2000. Viljandi, 92–110.

Tvauri, A. 2002. Archaeological investigations at the Bishops´s Castle of Varbek (Kastre). – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2001. Tallinn, 152–159.

Valk, H. 1991. Lõuna-Eesti sõrmused 13.–17. sajandil. – Muinasaja Teadus, 1. Tallinn, 182–199.

Valk, H. 1997. Archaeological Investigations in Viljandi. – Stilus, 7. Tallinn, 130–136.

Valk, H. 1999. A subgroup of the "Hanseatic brooches" in Estonia. – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology. Proceedings of the First & Second Seminar, Tartu, Estonia
6th–7th June and 26th–27th June 1998. Tartu, 85–100.

Valk, H. 2001a. Besieging constructions from 1223 in Viljandi. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2000. Tallinn, 65–79.

Valk, H. 2001b. Rural cemeteries of Southern estonia 1225–1800 AD. CCC papers, 3. Visby–Tartu.

Vedru, G. 2003. Archaeological exavations in Kaberla and Lagedi Villages. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2002. Tallinn, 97–103.

Vissak, R. 1994. Der Fundstoff aus den Holzkästen des VII. quartals in Tartu. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 1. Tallinn, 71–77.

Vissak, R. 1999. The condition of archaeological research in Tartu after 20 years of rescue excavations. – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology. Proceedings of the First & Second Seminar, Tartu, Estonia 6th–7th June and 26th–27th June 1998. Tartu, 33–41.

Vissak, R. 2000. Results of the archaeological investigations at the SE foot Toomemägi, Tartu. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 1999. Tallinn, 113–120.

Vissak, R. 2002. Small dishes made of staves – how different are they? – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology, II. Proceedings of the third and fourth seminar, Tartu, Estonia 12th–13th June 1999 and 8th-10th June 2000. Tartu, 165–176.

Vissak, R. 2003. Archaeological investigations of the Laiuse Castle. – Arheoloogilised Välitööd Eestis 2002. Tallinn, 118–126.

Vunk, A. 1994. Excavations in the New-Pernau quarter of Artisans. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 1. Tallinn, 60–67.

Vunk, A. 1996. Pärnu 16. sajandi ahjukahlite tüpoloogiast ja valmistamise tehnoloogiast. – Stilus, 6, 37–42.

Vunk, A. 1998. Vanimatest ahjupottidest Eestis. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 2, 145–153.

Vunk, A. 1999. Archaeological surveys and the topography of Medieval Pärnu. – The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology. Proceedings of the First & Second Seminar, Tartu, Estonia 6th–7th June and 26th–27th June 1998. Tartu, 43–48.

Vunk, A. 2000. Mentaliteedi peegeldus Pärnu kahlileidudel. Linnaarheoloogia teoreetilisi aspekte. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 4/2, 151–174.

Vunk, A. 2002. Eesti arheoloogilised palverändurimärgid. – Eesti Arheoloogia Ajakiri, 6/1, 25–49.

ANDRES TVAURI, FT
vanhempi tutkija
Tarton yliopisto
Arkeologian laitos

andres.tvauri@ut.ee

ERÄITÄ SUOMEN 1430-LUVUN KAPINAHISTORIAA KIRJOITETTAESSA SIVUUTETTUJA SEIKKOJA

V.-P. Suhonen

Ruotsalaiset historiantutkijat ovat olleet jo kauan kiinnostuneita vuosiin 1434–1436 sijoittuvasta Engelbrektin kapinasta[1]. Suomessa on Engelbrektin kapinasta kirjoitettaessa ollut tapana keskityttyä Hämeessä, Satakunnassa ja Karjalassa vuosina 1438–1439 tapahtuneisiin talonpoikaislevottomuuksiin[2]. Tämän vuoksi monet maamme 1430-luvun puolivälin linnatilanteeseen liittyvät tärkeät kysymykset ovat jääneet joko avoimiksi tai kokonaan huomaamatta. Esimerkiksi Suomessa pidetään itsestään selvänä, että pikkulinnat jäävät pois käytöstä kuningatar Margaretan saadessa maan valtaansa 1390-luvun lopulla. Koska Ruotsissa pikkulinnojen aika päättyy todistettavasti vasta Engelbrektin kapinaan[3], on syytä pohtia mahdollisuutta, että myös Suomessa olisi ollut pikkulinnoja vielä 1400-luvun alkupuolella[4].

Suomen keskiaikaisten linnojen Engelbrektin kapinan aikainen historia vaatisi pikaisesti uutta kokonaisanalyysiä. Eräs vanhastaan tunnettu mutta uusimmassa "kapinakirjallisuudessa" täysin sivuutettu seikka liittyy Raaseporiin. Asiaa tarkastellessa avautuu mielenkiintoisia näkymiä, joihin on syytä perehtyä tulevaisuudessa.

Raaseporin linnanherra ritari Otto Pogwisch pyysi vuoden 1434 heinäkuussa Tallinnan kaupungin raadilta "dat gy my lenen willen twe edder dre kamerbussen to eyner tiit". Lisäksi Otto esitti toiveen "eynen man mede to sendende, de mit bussen scheten kan". Otto kertoi tarvitsevansa "tykkejä", koska taalainmaan talonpojat olivat nousseet kuningasta vastaan. Tallinnan raati on ilmeisesti ollut myötämielinen Oton pyynnölle, sillä sen tiedetään lähettäneen ampujan ("bussenschutten") Raaseporiin.[5] Ei ole tiedossa tarvittiinko Raaseporiin lähetettyjä "tykkejä" koskaan. Oton päivät Raaseporin linnanherrana olivat sen sijaan luetut, sillä hän kuoli Tallinnassa jo seuravana vuonna[6].

Koska Raaseporin voutikunnasta ei ole säilynyt tietoja Engelbrektin kapinan aikaisista sotatoimista, on Otto Pogwischia pidetty tutkimuskirjallisuudessa enemmän tai vähemmän pelkurina[7]. Asia ei kuitenkaan ole ihan näin yksiselitteinen. Suomalaisia on nimittäin varmuudella osallistunut Engelbrektin kapinaan. Tukholmaan linnoittautunutta kuningas Erik Pommerilaista vuoden 1435 kesällä yhdessä talonpoikien kanssa piirittänyt Ruotsin valtaneuvosto on luovuttanut ainakin kolme rälssikirjettä suomalaisille[8]. Yhden sai Helsingin Pukinmäessä asunut Nils Pedersson[9], toisen Abraham Pedersson Länsi-Uudeltamaalta[10] ja kolmannen ahvenanmaalainen Jösse Jönsson[11]. Nils Pederssonin ja Jösse Jönssonin rälssikirjeistä käy yksiselitteisesti ilmi, että kyseessä oli sillä hetkellä suoritettu asepalvelus: 1)"hafuer nu warit i ricksens tienest färdigat medh hest och harnisk"; 2) "hafuer nu warit i Rijksens tiänst fär-

dugher medh Häst och Harnesk".

Koska asiakirjalähteitä on tunnetusti hävinnyt aikojen kuluessa runsaasti, voitaneen pitää melko varmana, että myös muita suomalaisia on osallistunut Engelbrektin kapinaan. Jos ei muuten, niin kesän 1435 valtaneuvostoon kuuluneen Viipurin linnanpäällikön Kristiern Nilssonin asemiesten joukossa. On myös huomionarvoista, että yksi vuoden 1435 rälssikirjeistä on annettu länsiuusimaalaiselle Abraham Pederssonille. Ehkäpä kuningas Erik Pommerilaisen vouteihin kuuluneella Otto Pogwischille oli sittenkin syytä pelätä Engelbrektin kapinan leviämistä omaan voutikuntaansa. Mahdollisesti Oton tiedossa on myös ollut Uudellamaalla 1360-luvun lopulla talonpoikien toimesta murhatun Viipurin linnanvoudin Sune Håkanssonin kohtalo[12].

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

FMU = Finlands medeltidsurkunder III. 1431–1450. Samlade och i tryck utgifna. av Reinhold Hausen. Helsingfors 1921.
REA = Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. Published by the state archives of Finland. Jyväskylä 1996.

KIRJALLISUUS

Anthoni, Eric: Några handlingar rörande det äldre Helsingefrälset. Historisk tidskrift för Finland 1950.

Anthoni, Eric: Finlands medeltida frälse och 1500-tals adel. Skrifter utgifna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 442. Helsingfors 1970.

Blomstedt, Kaarlo: Davidin kapina v. 1438. Historiallinen aikakauskirja 1937.

Harrison, Dick: Uppror och allianser, politiskt våld i 1400-talets svenska bondesamhälle. Riga 1997.

Harrison, Dick: Karl Knutsson, en biografi. ScandBook AB 2002.

Hartman, Torsten: Raseborgs slotts historia. Helsingfors 1896.

Katajala, Kimmo: Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1050–1800. Historiallisia tutkimuksia 212. 2002.

Katajala, Kimmo: Talonpoikaislevottomuudet. Suomen maatalouden historia, osa 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki 2003. s. 300-329.

Rask, Henrik: Snappertuna, en kustbygds hävder I. Ekenäs 1991.

Reinholdsson, Peter. Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige. Uppsala 1998.

Suhonen V-P.: Kahden linnan aika – Länsi-Uudenmaan 1300-luvun lopun linnatilanne. SKAS 2002: 3.

Suvanto, Seppo: Davidin kapina. Suomen maatalouden historia, osa 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki 2003.

V.-P. Suhonen
veli-pekka.suhonen@nba.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

1 Ks. Harrison 1997; Harrison 2002; Reinholdsson 1998.
2 Katajala 2002, s. 112–137; Katajala 2003, s. 305–308. Hämeessä ja Satakunnassa tapahtuneesta Davidin kapinasta ks. FMU 2291, 3001; REA 476; Blomsted 1937; Suvanto 2003. Karjalan tapahtumista ks. FMU 2291, 2295, 2308, 2338.
3 Ks. Lovén 1996, s. 201–203.
4 On mietittävä olisiko mahdollista, että jotkut 1300-luvun pikkulinnat olisivat pysyneet käytössä 1400-luvun alkupuolelle. Toisaalta jotkut tuntemamme kivilinnat, kuten Raasepori, ovat voineet olla vielä 1400-luvun alussa puisia pikkulinnoja. Ruotsissa tuhottiin Engelbrektin kapinan yhteydessä useita linnoja. Suomesta tiedetään, että Davidin kapinan aikana on hyökätty kahta kartanoa, Vesilahden Viikiä ja Lammin Porkkalaa, vastaan. Kartanoiden mahdollisista puolustusvarustuksista ei ole tietoja.
5 FMU 2102 (Raseborg 14/21 juli 1434).
6 FMU 2142. On esitetty, että Otto Pogwisch olisi paennut Tallinnaan (Rask 1991, s. 59). Asiaa ei kuitenkaan voida todistaa, ja on mahdollista, että Otto on kuollut ollessaan käymässä Tallinnassa.
7 Rask 1991, s. 59.
8 Anthoni 1970. s. 98. Valtaneuvostoon kuului mm. itse kapinajohtaja Engelbrekt Engelbrektsson.
9 Anthoni 1950, s. 71, 73–74.
10 FMU 2138.
11 FMU 2136.
12 Ks. Suhonen 2002, viite 50.

ANDERS GARP – LEPISTÖN VOUTI

V.-P. Suhonen

Eräässä vuodelta 1376 peräisin olevassa asiakirjassa mainitaan "Andris Garp, Bo Jonssons foghadhe j Löpsta"[1]. Mynämäellä sijaitsevaa Löpstaa eli Lepistöä on pidetty Anders Garpin säterinä[2]. Kun samassa vuoden 1376 lähteessä mainitaan Anders Garpin edellä "Pæther Alenninge, byamanne ok radhmanne j Stocholm, Bo Jonsson, drotzete i Sverike, Ingemunder Jonsson, foghadhe j Aland, Ingealder Dwærgher, vndelamman ther sama stadh, Kordh Vælloghe, byaman ok radhman j Stocholm", tuntuisi luontevalta, että Lepistö olisi ollut asuinpaikan ohella myös virkapaikka. Drotsi Bo Jonsson olisi siis antanut Anders Garpille tehtäväksi hallita Lepistöä. Ajatus on helppo hyväksyä sitä taustaa vasten, että 1300-luvun jälkipuolisko on ollut Suomessa pikkulinnojen aikaa. Koska jokaisella pikku linnalla on todennäköisesti ollut oma ylläpitoalue, on maan hallinnollisen aluejaon täytynyt olla tunnettua tilannetta huomattavasti hienojakoisempi. Tulevissa tutkimuksissa on pohdittava mahdollisuutta, että Lepistö olisi keskiaikaisten asiakirjalähteiden vähyyteen kadonneen hallintoalueen keskus.

Mynämäki on mukana kuningas Magnus Erikssonin vuoden 1352 regaalipitäjäluettelossa[3]. On esitetty, että jokaisessa mainitussa kymmenessä regaalipitäjässä olisi toiminut kuninkaankartano[4]. Mynämäen kuninkaankartanoa on yritetty sijoittaa sekä Karjalan Hagaan[5] että Nihattulan Moisioon[6]. Haga-nimien on arveltu liittyvän varhaiskeskiaikaisiin kuninkaankartanoihin[7]. Mynämäen Haga on ollut olemassa jo Magnus Erikssonin aikana, sillä Turun Tuomiokirkon Mustaankirjaan kopioidussa vuoteen 1346 sijoittuvassa asiakirjassa mainitaan "Ragvaldus i Haganum"[8]. Pelkkä paikannimi ei kuitenkaan riitä todisteeksi Hagan kuninkaankartanosta. Lähes yhtä heikolla pohjalla ollaan, kun yritetään sijoittaa Magnus Erikssonin kuninkaankartano Moisioon. Noin kilometrin Lepistöstä luoteeseen sijaitseva Moisio on ollut Ivar Flemingin maakirjan mukaan Kustaa Vaasan aikana vanha kruunun tila[9].

Mynämäen 1300-luvun puolivälin kuninkaankartanoa etsittäessä ei ole huomioitu vuoden 1376 tietoa Bo Jonssonin Lepistön voudista Anders Garpista. Jos Lepistö on ollut maallisen hallinnon keskus 1370-luvulla, samalla paikalla on hyvinkin voinut olla kuninkaankartano jo Magnus Erikssonin aikana. Asia jää kuitenkin vain arvailuiden varaan. Suomen keskiajan lähdeaineistosta ei juuri ole apua Lepistön vanhempien vaiheiden selvittelyssä. Sen verran kuitenkin tiedetään, että Lepistössä asuivat vuonna 1346 rälssimiehet Johannes ja Paulus[10]. Heidän jälkeensä Lepistö on päätynyt tavalla tai toisella Anders Garpille. Anders Garpia koskevat 1370- ja 1380-lukujen lähteet eivät anna lisävalaistusta hänen virka-asemastaan tai suhteestaan Lepistöön[11].

Jos Lepistö on vanha kuninkaankartano, se on päätynyt 1400-luvulle tultaessa rälssin haltuun. Säilyneissä lähteissä näkyy kuinka Lepistön tilat vaeltavat 1400-luvulla rälssimieheltä toiselle. Näyttäisi siltä, että Lepistö on ollut 1300- ja 1400-lukujen vaihteen tienoilla Anders Garpin

pojan Jöns Anderssonin omistuksessa[12]. Tällöin selittyisi se, miksi Jöns Anderssonin sukulaisella Henrik Claussonilla (Djäken) on ollut 1400-luvun puolivälissä perintöosa Lepistöstä[13].

Lepistö päätyi myöhäiskeskiajalla Fleming-suvun haltuun[14]. Joachim Fleming sai vuonna 1477 osan Lepistöstä perinnöksi isoäidiltään Martha Clausdotterilta (Djäken)[15]. Joachim Fleming hankki vuonna 1495 itselleen Lepistön kylän Kymäen tilat[16]. Flemingien Lepistössä sijainnut säteri Storgård on ilmeisesti rakennettu vasta tämän jälkeen. Ivar Flemingin maakirjassa todetaan nimittäin, että "tompten ther gården står wpå heter Kijmäki"[17]. Sitä, onko Anders Garpin Löpsta sijainnut samalla paikalla, ei tiedetä.

Lepistön vanhin kartta on vuodelta 1698[18]. Kartano sijaitsi 1600-luvun lopulla kylän eteläosassa. Paikka sopisi hyvin keskiaikaisen säterin paikaksi. Toisaalta vuoden 1698 karttaa tarkasteltaessa huomio kiinnittyy siihen, että kylän eteläpuoliselle niitylle on merkitty vierekkäin kaksi aidattua laidunta, joiden välissä on oja. Laitumien ja ojan muodostama kuvio on todennäköisesti sattumaa. Ei kuitenkaan voi välttyä huomiolta, että kuvio muistuttaa läheisesti ns. castrum curia linnojen pohjakaavaa. Paikan sopivuutta keskiaikaiseksi linnaksi on kuitenkin syytä epäillä sekä veden että korkeuden antaman suojan puutteen vuoksi.

Vanhojen kulkureittien risteyksessä ja asutuksen keskellä sijaitseva Lepistö olisi sopinut sijaintinsa puolesta hallintoalueen keskukseksi. Lepistön paikka on mereen laskevan Mynäjoen sivuhaaran varrella. Lisäksi 1600- ja 1700-lukujen kartoille merkityt Lepistöstä länteen ja etelään suuntautuvat tielinjat ovat luultavasti olleet olemassa jo keskiajalla[19].

Käytössä olevat lähteet eivät riitä kertomaan Lepistön keskiaikaisista vaiheista. Lisätietoa on mahdollista saada ainoastaan arkeologian keinoin. Vaikka vuosisatainen asutus ja maanviljely ovat tuhonneet vanhoja rakenteita ja kulttuurikerroksia, voi maan kätköissä vielä olla vastaus kysymykseen oliko Löpsta Anders Garpin säteri vai jotain enemmän. Ja joka tapauksessa kohde on merkittävä. Suomesta tunnetaan harvoja 1300-luvun rälssisätereitä.

LÄHTEET

Kansallisarkisto/Maanmittaushallituksen kartat

Mört, Olof 1698: Lepistö By, Åbo Lähn, Wirmo härad och Wirmo sockn belägen widh tes qualitet et qvantitet affattad anno 1698.

Harman, C 1786: Carta öfver Lepistö byss åkrar och ängen uti Åbo län Wirmo härad och socken författat åhr 1786 af C. Harman.

Painetut lähteet

EF = Eerik Flemingin maakirja. Toim. Aulis Oja. Lisiä Suomen historiaan 7. Helsinki 1964.

FMU = Finlands medeltidsurkunder I, II, IV, V. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910, 1915, 1924, 1928.

IF = Iivar Flemingin maakirja. Toim. John. E. Roos. Lisiä Suomen historiaan 6. Helsinki 1958.

REA = Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. Published by the state archives of Finland. Jyväskylä 1996.

Kirjallisuus

Anthoni, Eric 1944: Några förfalskade eller feldaterade dokument bland Finlands medeltids urkunder. Historisk tidskrift för Finland 1944.

Anthoni, Eric 1947: Haganamnen i Finland. Historisk tidskrift för Finland 1947.

Anthoni, Eric 1951: Kring Finlands medeltida riksråd. Historisk tidskrift för Finland 1951.

Anthoni, Eric 1958: Kring frågan om äktenheten av vissa medeltiders brev. Historisk tidskrift för Finland 1958.

Anthoni, Eric 1970: Finlands medeltida frälse och 1500-tals adel. Skrifter utgifna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 442. Helsingfors.

Engström, Sten 1935: Bo Jonsson I, till 1375. Upsala.

Voionmaa, Väinö 1911: Keskiajan kuninkaankartanot. Historiallinen arkisto XXII: II, 1911.

V.-P. Suhonen
veli-pekka.suhonen@nba.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

1 FMU 851. Huom. myös REA 263, joka on useita virheitä sisältävä kopio FMU:ssa olevasta alkuperäisasiakirjasta.
2 Anthoni 1970, s. 70.
3 REA 152. Vuoden 1352 regaalipitäjiä olivat Finnström, Perniö, Mynämäki, Ulvila, Vanaja, Kokemäki, Karjaa, Porvoo, Viipuri ja Äyräpää. Jokaisessa regaalipitäjässä on ollut jossain keskiajan vaiheessa kruunun linna tai kartano. Asiakirjalähteissä esiintyviä 1300-luvun kuninkaankartanoita on mainituista regaalipitäjistä Perniössä (Helgå, FMU 523), Finsströmissä (Grelsby, REA 144), Kokemäellä (Kumo, Engström 1935, s. 188–189) ja Porvoossa (Strömsberg, FMU 1413). 1300-luvulle ajoittuvia linnoja on ollut Kokemäellä, Karjaalla, Porvoossa ja Viipurissa.
4 Voionmaa 1911, s. 25.
5 Anthoni 1947, s. 151–154.
6 Anthoni 1970, s. 23; Voionmaa 1911, s. 4-5, 23.
7 Anthoni 1947. Tunnetuin Haga-kohde on Janakkalan Hakoisten Linnavuori.
8 REA 115. Ks. myös Anthoni 1970, s. 81.
9 IF, s. 85. Moisio-nimen on arveltu viittaavan muinaispitäjän keskukseen (Anthoni 1970, s. 23; Voionmaa 1911, s. 4-5, 23).
10 REA 115. Ks. myös Anthoni 1970, s. 80–81.
11 FMU 823, 832, 851, 883, 944; REA 221, 263, 265. Garp-suku on ilmeisesti lähtöisin Saksasta (Anthoni 1970, s. 87).
12 Anthoni 1970, s. 113. Jöns Andersson Garp tunnetaan ensimmäisenä Itämaassa syntyneenä valtaneuvoksena. Jöns Andersson oli mukana Nyköpingin herrainpäivillä 20.9.1396. (Anthoni 1951, s. 101–103.) Jöns Andersson oli 1400-luvun alussa kuningatar Margaretan ja kuningas Erik Pommerilaisen tärkeimpiä luottomiehiä Suomessa (FMU 1196, 1199, 1201, 1205, 1207, 1209–1219; REA 300–309).
13 Anthoni 1970, s. 113, 139, 141. Henrik Claussonin isä Claus Lydekesson (Djäken) oli Jöns Anderssonin vävy. Henrik Claussonin luovutti vuonna 1452 perintöosansa Lepistöstä huomenlahjaksi vaimolleen Lucia Olofsdotterille (Skälge) (FMU 2907, 2908, 2918). Lucia Olofsdotter antoi saamansa tilat vuonna 1466 Naantalin luostarille (FMU 3311). Jakob Fleming lunasti tilat itselleen Kustaa Vaasan aikana (IF).
14 FMU 4600; EF, s. 10; IF s. 74.
15 EF, s. 10; FMU 3684.
16 FMU 4600.
17 IF, s. 74. Lepistön Storgård on Ivar Flemingin maakirjan mukaan "gammalt herra sätter".
18 Mört 1698
19 Harman 1786; Mört 1698. Harmanin kartalle on kirjoitettu Lepistön ohi kulkevan tien yläpuolelle suureellisesti Turun ja Tukholman välinen maantie.

KAUKOLÄMPÖTYÖN ARKEOLOGINEN VALVONTA UUDESSAKAUPUNGISSA

Janne Hymylä

Kesällä 2003 Uudessakaupungissa tehtiin kaukolämpötöitä Alisenkadun, Ylisenkadun sekä Liljalaaksonkadun rajaamassa korttelissa 6, joka sijaitsee vain kahden korttelin päässä Uudenkaupungin torista (Kartta 1). Kaukolämpöputki kaivettiin tonttien 8-10 läpi. Työtä ei olisi voitu suorittaa ilman arkeologista valvontaa, sillä alue kuuluu Teemu Mökkösen tekemän kaupunkiarkeologisen inventoinnin mukaisesti ns. ensimmäisen luokan alueisiin. Nämä ensimmäisen luokan alueet ovat todennäköisesti kerroksiltaan hyvin säilyneitä ja siten tutkimuksellisesti erittäin mielenkiintoisia ja suojelullisesti arvokkaita (Mökkönen 2001:13, Liite 6.1). Työn arkeologisena tavoitteena olikin selvittää em. alueen kerrosten säilyneisyyttä ja dokumentoida mahdollisesti löytyvät rakenteet.

Kaukolämpötyön urakoitsijana toimi VS-lämpö Oy Uudestakaupungista, joka vastasi myös arkeologisten tutkimusten kustannuksista. Itse tutkimuksista vastasi Turun maakuntamuseo. Kenttätyöt suoritti allekirjoittanut apunaan urakoitsijan järjestämä lapiomies. Työt aloitettiin 3.6.2003 ja ne saatiin päätökseen 16.6.2003. Arkeologisesti tutkittava alue

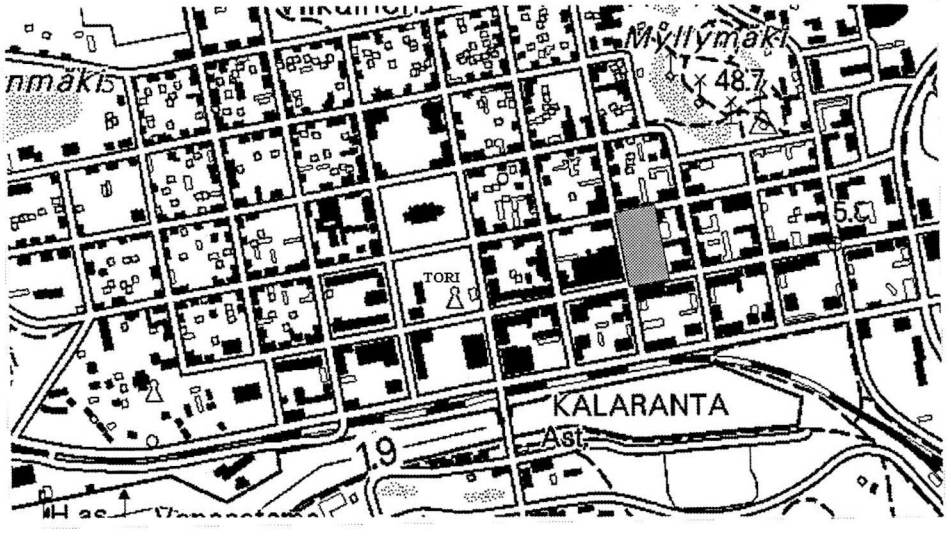

Kartta 1. Uudenkaupungin kartta ja vuoden 2003 tutkimusalue

oli sama kuin kaukolämpötyötä varten kaivetut kaivannot, joten tutkimusalue oli kapea ja pitkä. Käytännön syistä jaoin kaivannot viideksi eri alueeksi (kaivannot A-E) kaivuujärjestyksen sekä ilmansuuntien mukaan. Kaivannot A-D sijaitsivat tonteilla 9 ja 10 osoitteessa Liljalaaksonkatu 7, kaivanto E tontilla 8 osoitteessa Alinenkatu 17 (Kartta 2). Itse kaivaminen tapahtui ensisijassa kaivinkoneella. Vasta kun kaivinkoneen kauha otti kiinni johonkin, jonka voisi ajatella olevan osa rakennetta, kaivamista jatkettiin lapiolla ja lastoilla. Rakenteet ja maakerrokset dokumentoitiin käsin piirtämällä sekä valokuvaamalla. Ajanpuutteen vuoksi kiveyksiä ei ollut mahdollista dokumentoida piirtämällä vaan pelkästään valokuvin (Kuvat 1-3).

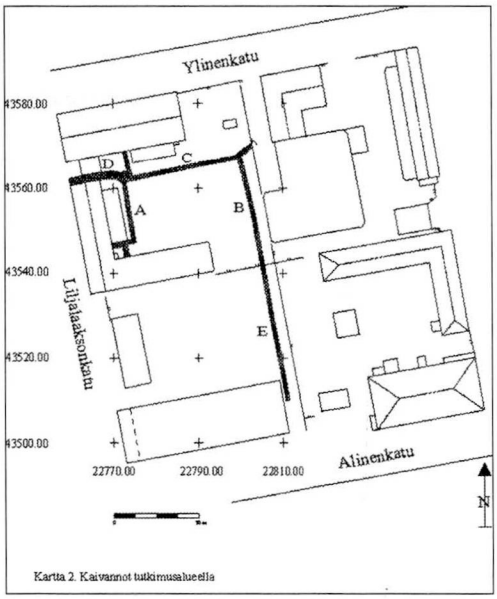

Kartta 2. Kaivannot tutkimusalueella

Kartta 2

UUDENKAUPUNGIN HISTORIAA

Uusikaupunki perustettiin vuonna 1617 Kustaa II Adolfin käskyllä. Kaupunki perustettiin Mäyhölän, Ruokolahden ja Pietolan kylien maille hyvän luonnonsataman ääreen. Kaupungin paikan valintaan vaikuttivatkin hyvät meriyhteydet pohjoiseen, länteen ja etelään (Cajander 1889:22-29; Kaukovalta 1961:28-32).

Kaupunkilaisten pääelinkeinona säilyi hyvin pitkään kaupankäynti ja merenkulku. Tärkeimpänä yksittäisenä vientituotteena olivat puuastiat, joista koko Vakka-Suomi on saanut nimensä. 1600-luvun alkupuoli oli Uudellekaupungille valoisaa aikaa. Kaupunki kasvoi jopa Naantalia ja Raumaakin suuremmaksi sekä väkiluvulla että vauraudella mitattuna (Kaukovalta 1961:70, 101).

Kuva 1. R1018 (JH)

Kuva 2. R1047 ja R1051 (JH)

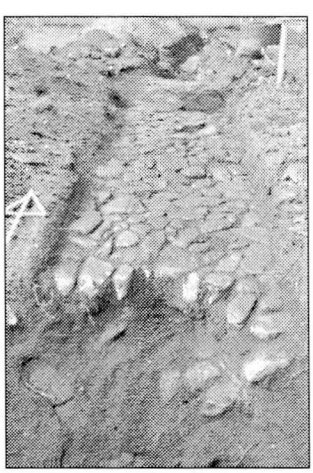

Kuva 3. R1079 ja R1081 (JH)

Vuonna 1646 Uudestakaupungista tuli Kustaa II Aadolfin aviottomalle pojalle Kustaa Kustaanpojalle läänitetyn Vasaborgin kreivikunnan keskus. Kreivin toimesta Uudenkaupungin varhaisin, keskiaikaistyyppinen asemakaava reguloitiin 1600-luvun puolivälissä ruutukaavan mukaiseksi. Uudessa asemakaavassa kaupunki rakentui kahden itä-länsi-suuntaisen pitkän kadun, Alisen- ja Ylisen pitkäkadun, sekä niitä leikkaavien poikkikatujen muodostamista kolmesta korttelirivistä (Kaukovalta 1961:103-110). Ajatus kaupunkien suorakulmaisesta rakenteesta ja kaupunkisuunnittelusta perustui eurooppalaiseen renessanssin kaupunkiihanteeseen. Ruotsin valtakunnassa asemakaavojen regulointi näkyi 1500-luvulla Kustaa Vaasan pyrkimyksissä. Suomen puolelle uudistukset saapuivat kuitenkin pääasiassa vasta 1600-luvun puolella Pietari Brahen myötä (Kostet 1995:83-85; Lilius 1981:305-306).

1680-luvulla reduktion myötä myös Vasaborgin kreivikunnan maat palautettiin takaisin kruunulle. Vuonna 1681 kreivin entisille maille torin laidalle perustettiin Suomen ensimmäinen lasitehdas. Tehtaan elinkaari ei ollut kovin pitkä. Lyhyen ja sisäisesti riitaisan historiansa jälkeen se paloi kaupunkia koetelleessa tulipalossa jo vuonna 1685 (Annala 1931:9-24; Kaukovalta 1961:111, 157,162).

Suuri Pohjan sota ja isoviha koettelivat ankarasti Uuttakaupunkia, joka miehitettiin. Suuri osa kaupungista autioitui, väestö väheni ja kaupunki köyhtyi. Uudenkaupungin rauhan (1721) jälkeen alkoi jälleenrakennus. 1750-luvun puolivälissä asemakaava kävi ahtaaksi, joten torista lohkaistiin osa asuintonteiksi. Vuosien 1741-1743 pikkuvihan aikana venäläiset miehittivät jälleen Uudenkaupungin, mikä aiheutti kaupungille huomattavia lisärasituksia. Suomen sodan (1808-1809) aikana Uusikaupunki koki miehityksen jälleen kerran. Sodan rasitukset olivat raskaita majoituksineen ja kyydityksineen. Myös kaupungin pommitukset vuosina 1808 ja 1855 aiheuttivat suurta vahinkoa (Kaukovalta 1961:245-257; 1929:1, 70-72, 264-272).

Jo edellä mainitun vuoden 1685 tulipalon lisäksi Uuttakaupunkia kohtasi useita tuhoisia tulipaloja. Vuonna 1691 syttyi seuraava vakava palo, joka hävitti pahoin kaupungin länsiosaa. Seuraavat sata vuotta Uusikaupunki säästyi suuremmilta tulipaloilta, mutta vuonna 1793 kaupunkia kohtasi kaksi tuhoisaa paloa. 1800-luvun puolivälissä tuhoisia tulipaloja sattui kaksi. Paloista ensimmäinen syttyi vuonna 1846, jolloin paloi suuri osa kaupungin itäpuolesta. Samana vuonna kaupunkia kohtasi myös pienempi tulipalo. Vuonna 1855 kaupunkia koetteli entistä raivoisampi tulipalo, joka tuhosi valtaosan kaupungin länsipuolesta. Jo vuoden 1846 palon jälkeen oli asemakaavaa alettu uudistaa, mutta vasta vuoden 1855 palon jälkeen se voitiin toteuttaa lopullisesti. Asemakaavaa laajennettiin pohjoiseen ja torin ympäristö rakennettiin väljästi paloturvallisuutta ja ajan henkeä silmällä pitäen. Lisäksi alueelle istutettiin vehreä puistovyöhyke. Näin Uusikaupunki oli saavuttanut keskustan osalta nykyisen asunsa (Kaukovalta 1961: 203; 1929:185; 1973:45-74).

UUDENKAUPUNGIN ARKEOLOGINEN TUTKIMUSHISTORIA

Uudenkaupungin arkeologiset tutkimukset ovat melko vähäisiä ja ne rajoittuvat 2000-luvulle. Vuoden 2000 syksyllä Kaisa Lehtonen (2000) valvoi Uudenkaupungin torilla suoritettuja rakennustöitä. Vanhan lasitehtaan mahdollinen löytyminen katkaisi työt ja paikalla alkoivat Museoviraston rakennushistorian osaston

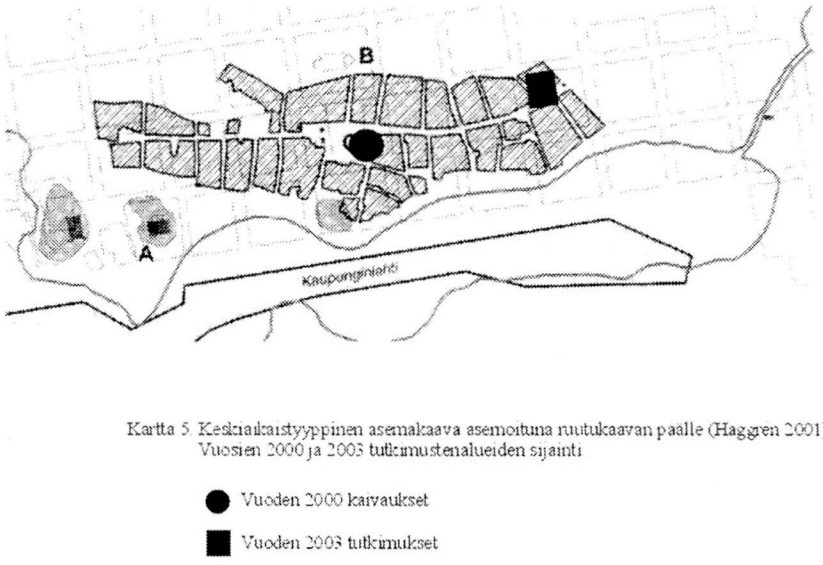

Kartta 5

suorittamat pelastuskaivaukset Georg Haggrénin (2001) johdolla. Vuoden 2000 kaivausalue sijaitsi Uudenkaupungin torin kaakkoiskulmassa (Kartta 5). Vuonna 2001 valmistui Teemu Mökkösen (2001) kaupunkiarkeologinen inventointiraportti, jossa Uusikaupunki on jaettu suojelullisen mielenkiinnon mukaan säilyneiksi, todennäköisesti säilyneiksi sekä tuhoutuneiksi alueiksi. Ennen vuotta 2003 viimeisimmät arkeologiset tutkimukset suoritti keväällä 2001 Stina Savolainen, joka valvoi kaukolämpötöitä Alisenkadun, Rauhankadun ja Rantakadun alueilla. Säilyneitä kulttuurikerroksia ei valvonnassa paljastunut (Mökkönen 2001:12).

KENTTÄTYÖT KESÄLLÄ 2003

Rakennusten jäänteitä ja tyhjiä kaivantoja

Valitettavasti yksi kaivanto (kaivanto A) oli jo kaivettu pohjaan asti ennen paikalle saapumistani. Kiinteistön omistaja oli saanut tähän oman ilmoituksensa mukaan luvan Uudenkaupungin rakennusvirastolta. Kaivannossa oli osittain hyvin säilyneet kerrokset, jotka dokumentoitiin valokuvaamalla. Kaivannon säilyneiden maakerrosten osalta tehtiin myös profiilipiirros (Kartta 3). Kaivannosta pystyi selvästi erottamaan tumman kulttuurikerroksen, joka oli värjääntyneen hiekkakerroksen päällä. Tästä kerroksesta löytyi puujäänteitä sekä muutama löytö profiilia puhdistettaessa. Mahdollisesti

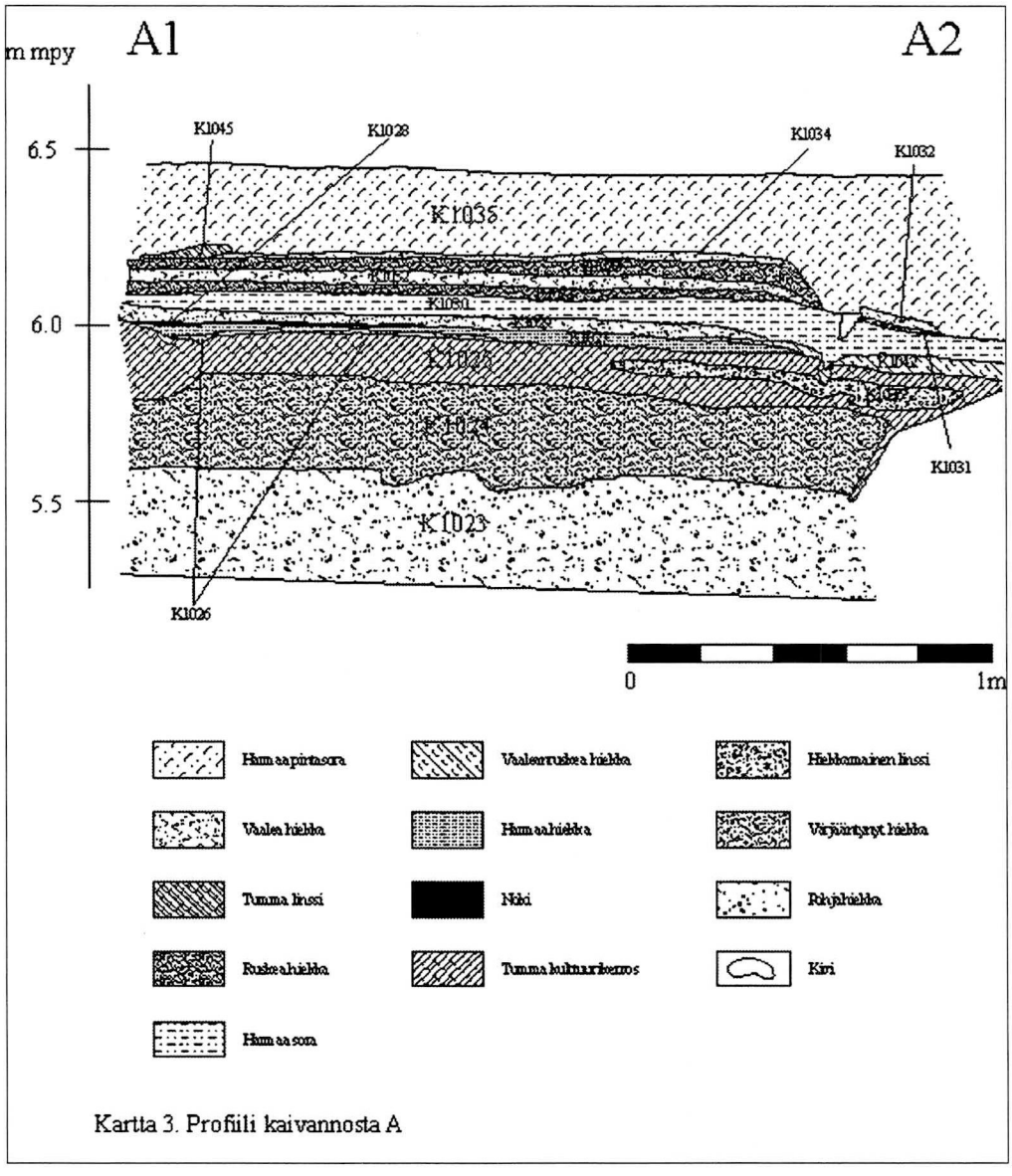

Kartta 3. Profiili kaivannosta A

kaivannossa A on siis tuhoutunut joitakin rakenteita ilman niiden dokumentointia. Kaivannon D arkeologinen informatiivisuus oli vieläkin vähäisempi, sillä se kaivettiin samaan paikkaan mistä kiinteistön kunnallistekniikka kulki jo ennestään. Luonnollisestikaan sieltä ei löytynyt mitään arkeologisesti kiinnostavaa.

Kaivanto B (Kartta 2) aloitettiin tonttien 8 ja 10 välisen aidan luota. Kaivaminen eteni kohti pohjoista. Kaivannon B alueella juuret olivat möyhentäneet maata niin, että kovinkaan selvää kerrosjärjestystä ei ollut mahdollista havaita. Maakerrokset kaivannossa eivät olleet kovin paksuja, sillä pohjahiekka alkoi jo noin

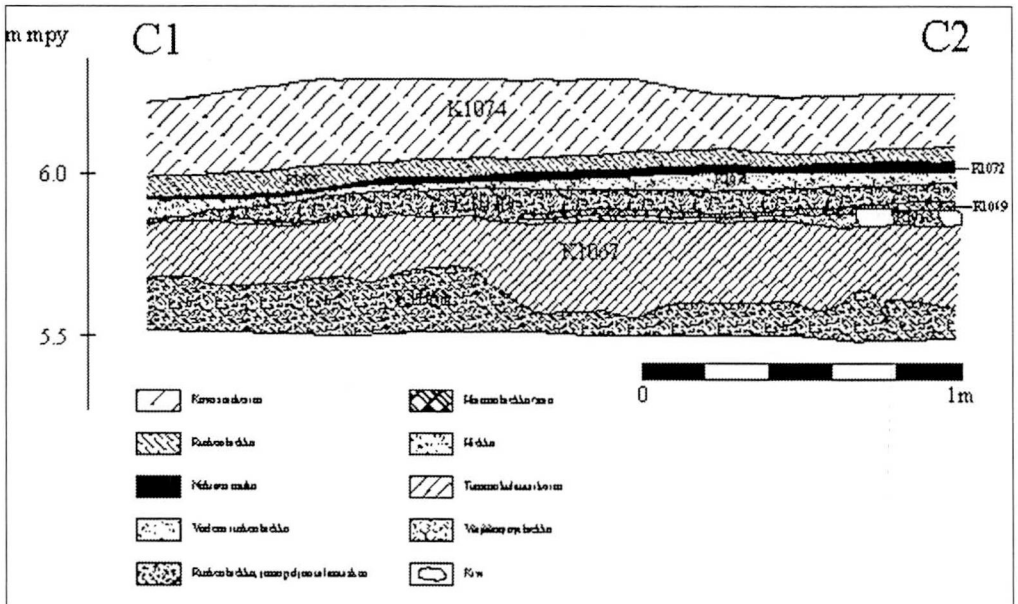

Kartta 4. Profiili kaivannosta C

puolen metrin syvyydestä. Kaivannosta löytyi useita rakenteita, jotka muodostivat kolme rakennekeskittymää. Nämä keskittymät sisälsivät sekä kivi- että puurakenteita. Ne saattavatkin olla jäänteitä mahdollisista paikalla olleista rakennuksista. Paremman kuvan muodostamiseksi olisi ollut kuitenkin tarpeen laajentaa kaivausaluetta.

Kaivanto C (Kartta 2) kulki tontin 9 halki poikittain kaivantoihin A ja B nähden. Myös kaivannon C itäosissa juuret olivat möyhentäneet maata. Kaivannon länsipäässä maakerrokset olivat sitä vastoin hyvin säilyneet. (Kartta 4) Parhaiten säilyneet ja selvimmät rakenteet löytyivät tästä kaivannosta. Kivirakenne R1051 muodostaa suoran kulman ja onkin todennäköisesti rakennuksen nurkan jäänne. Saman rakennuksen jäänteiksi voitaneen tulkita myös rakenteet R1054-R1056 ja R1058. Lisäksi kaivannosta löytyi rakennukseen liittyvä pihakiveys aivan rakenteen R1051 välittömästä läheisyydestä (Kuva 2). Mahdollisesti myös kaksi kaivannon poikki kulkevaa kivirakennetta ovat jäänteitä rakennusten seinälinjoista, mutta kaivannon kapeudesta johtuen tulkinta on epävarmalla pohjalla. Tulkintaa kuitenkin puoltaa maakerrosten samanlaisuus edellä mainittujen rakenteiden kohdalla ja niiden selvä muuttuminen rakenteiden itäpuolella.

Kaivanto E (Kartta 2) kaivettiin viimeisenä. Se oli suora jatke kaivannolle B ja niitä erotti vain pihojen välinen aita. Myös kaivannossa E maa oli möyhentynyttä, joten selvää kerrosjärjestystä ei ollut havaittavissa. Kaivannon rakenteista mahdollisia rakennusten jäänteitä saattaisivat olla rakenteet R1077, R1078 ja R1080. Ne muodostavat tiilistä, puujäänteistä ja kivistä olevan kokonaisuuden, joka on saattanut olla osa palanutta rakennusta. Paikalta löytyi myös hiiltä, nokimaata sekä paljon sulaneita tasolasin paloja.

Katuja vai pihakiveyksiä?

Kesän 2003 mielenkiintoisinta arkeologista antia Uudessakaupungissa olivat neljä löydettyä kiveystä (Kuvat 1-3). Niistä R1018 oli ehdottomasti suurin pinta-alaltaan (≈15 m²), sillä se löytyi kahden kaivannon (B ja C) risteysalueelta, joten sitä pystyttiin havainnoimaan sekä pohjois-etelä että itä-länsi – suuntaisesti. R1018 on kiveyksistä ainoa, jonka voisi tulkita olevan katukiveystä. Kivet olivat melko suuria ja hyvin paikalleen ladottuja. Verrattuna kuitenkin Naantalin Mannerheiminkadun kaivauksilta löytyneeseen 1600–1700 –lukujen kivikatuun (Uotila & Lehtonen 2002), R1018 oli melko heppoista tekoa. Erittäin mielenkiintoiseksi kiveyksen tekee sen mahdollinen poikkeaminen ruutukaavan mukaisesta suunnasta. Vaikutti nimittäin siltä, että kiveyksen päät olivat kaivannossa B koillinen-lounas – suunnassa ja kaivannossa C kaakko-luode – suunnassa. Ikään kuin kiveys olisi neliskulmainen ja vinossa muihin kaivantojen rakenteisiin nähden. R1018 onkin ainoa tutkimuksissa löytynyt rakenne, joka mielestäni voisi liittyä Uudenkaupungin varhaisempaan, keskiaikaistyyppiseen asemakaavaan. Tutkimusten kohteena ollut kortteli 6 sijaitsee aivan vanhimman kaava-alueen reunalla ja onkin mahdollista, että osa vanhan kaavan alueista on säilynyt ehjinä myös kyseisessä korttelissa (Kartta 5). Koska tutkittu alue rajoittui pienelle alueelle, varmempi tulkinta olisi vaatinut laajemmat kaivaukset paikalle. Myöskään löydöt eivät antaneet mitään tukea kyseiselle tulkinnalle.

Muut löydetyt kiveykset olivat sen verran pieniä kooltaan ja kiviltään, että on oletettavampaa niiden olleen pihakiveyksiä. Kaivannosta C löytynyt kiveys R1047 näytti liittyvän selvästi sen vierestä löytyneeseen rakennuksen nurkkaan R1051 (Kuva 2), joten tulkinta pihakiveyksestä on varmastikin oikea. Kaksi päällekkäistä kiveystä (R1079 ja R1081) kaivannossa E (Kuva 3) eivät puolestaan näyttäneet liittyvän mihinkään muuhun rakenteeseen. Näiden kiveysten kohdalla on havaittavissa mielenkiintoinen ilmiö. Vanhemman, huonokuntoisen pihakiveyksen päälle oli levitetty selvä täyttökerros, jonka päälle uusi kiveys oli sitten ladottu. Päällimmäinen kiveyksistä ei vaikuttanut erityisen vanhalta, sillä se sijaitsi melko pinnassa ja sen päällä olevasta kerroksesta löytyi moderneja löytöjä. Vanhempi kiveyksistä saattaa ajoittua 1600-luvulle, sillä siihen liittyvästä kulttuurikerroksesta löytyi fajanssiastian paloja (KM 2003076:29), jotka tutkija Aki Pihlman ajoitti 1600-luvulle.

Esinelöytöjä

Kuten muiltakin historiallisen ajan kaivauksilta, myös tältä tutkimusalueelta löytyi runsaasti löytöjä. Yleisimmät löytöryhmät olivat lasi, keramiikka, rautaesineet sekä tietysti eläinten luut. Myös liitupiippujen katkelmia tuli jonkin verran. Löytöjen ajoittaminen oli hankalaa, sillä selvästi ajoitettavia löytöjä ei löytynyt. Kesän 2003 löydöt on talletettu Kansallismuseoon numeroilla KM2003076:1-201. Keramiikka oli pääasiassa vaaleilla ja vihreillä lasituksilla koristeltua punasavikeramiikkaa. Jonkin verran löytyi myös fajanssia. Ainakin yksi fajanssiastialöytö (KM 2003076:29) näyttäisi ajoittuvan selvästi 1600-luvulle. Erikoisin keramiikkalöytö lienee kokonainen pieni punasavivati (KM 2003076:1), joka löytyi Alisenkadun puoleiselta pihalta melko sekoittuneelta vaikuttaneesta maakerroksesta. Lisäksi löytyi kaakelinpaloja ja posliinia. Liitupiiput olivat kaikki varren katkelmia. Yhdestä katkelmasta (KM 2003076:46) löytyi melko epäselvä kantaleima, jonka tunnistaminen ja ajoittaminen ei ollut mahdollista. Kantaleima saattaisi esittää hevosenkenkää, mutta varmuutta siitä ei ole. Lasimateriaali koostui lasiastioiden, lasipullojen ja taso-

Kuva 2

lasin palasista. Tasolasin palaset olivat usein sulaneet muodottomiksi tulipalon jäljiltä. Ylimmistä kerroksista löytyi myös modernien lasiastioiden ja pullojen palasia. Rautaesineistö muodostui pääasiassa rautanauloista. Takonaulat olivat yleisimpiä, mutta ylimmistä kerroksista löytyi myös lankanauloja. Mielenkiintoinen löytöryhmä olivat sotahistoriaan viittaavat tykinkuulan palaset. Muita metalleja löytyi todella vähän: vain yksi lyijyhela tms. sekä pieni pala pronssia. Luita löytyi melko paljon. Suurin osa niistä on teurasjätettä (Auli Tourunen, suullinen tiedonanto 18.6.2003). Yhtään luuesinettä ei löytynyt ja ainoat työstämisen jäljet liittyvät juuri teurastamiseen.

LOPUKSI

Kesän 2003 arkeologiset tutkimukset olivat pienimuotoiset. Niiden ansiosta voidaan kuitenkin sanoa, että tutkitusta korttelista löytyi paljon rakenteita ja maakerroksia, jotka ovat muinaismuistolain suojaamia kiinteitä muinaisjäännöksiä. Myös jatkossa olisi kyseisellä alueella oltava aina arkeologi valvomassa mahdollista maankäyttöä, joka voi tuhota alueen arkeologisia jäänteitä. Suurvalta-ajan kaupunkiemme arkeologiset lisätutkimukset olisivatkin erittäin mielenkiintoisia, mutta käytännön syistä ne rajautunevat niissä tapahtuvan rakennustoiminnan valvomiseen ja sitä kautta saatavaan tutkimustietoon.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Museovirasto, Rakennushistorian osasto.

Hymylä, J. 2003. Uusikaupunki III / 6 / 8-10. Liljalaaksonkatu 7 ja Alinenkatu 17. Kaukolämpötyön arkeologinen valvonta 3.-16.6.2003.

Uotila, K. & Lehtonen, H. 2002. Naantalin Mannerheiminkatu 13-17. Vesi- ja viemärikaivannon arkeologinen valvonta ja tutkimus & Kristiinankatu (Tavastinkadun ja Mannerheiminkadun välinen alue). Vesi- ja viemärikaivannon arkeologinen valvonta ja tutkimus. Kaivauskertomus.

Lehtonen, K. 2000. Raportti Uudenkaupungin torilla 8.-10.11. ja 14.11.2000 suoritetusta rakennustöiden valvonnasta.

Mökkönen, T. 2001. Uusikaupunki – Nystad. Kaupunkiarkeologinen inventointi. Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti.

Kirjallisuus

Annala, V. 1931. Suomen lasiteollisuus I. Otava. Helsinki.

Cajander, C.A. 1889. Uudenkaupungin muinaisia I. G. W. Wilén ja Kumpp. Turku.

Haggrén, G. 2001. Kaupunkiarkeologiaa Uudessakaupungissa. SKAS 3/2001: 2-10.

Kaukovalta, K. 1961 (1917), 1929, 1930. Uudenkaupungin historia I-III. Uusikaupunki.

Kostet, J. 1995. Cartographica urbium Finnicarum. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Monumenta Cartographica Septentrionalia 1.

Lilius, H. 1981. Suurvalta-ajan kaupunkirakentaminen (1617-1721). Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Suomen kaupunkiliitto: Vantaa: 305-356.

Janne Hymylä
TY, Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine
janne.hymyla@nic.fi

PIENSEULAKOKEILU TURUN KAUPUNGINKIRJASTON KAIVAUKSILLA

Auli Tourunen

JOHDANTO

Kesällä 2003 toteutin Turussa kaupunginkirjaston kaivauksilla Turun maakuntamuseon ja kaivaushenkilökunnan ystävällisellä avustuksella pienimuotoisen pienseulanäyteprojektin tutkiakseni, mitä kaivausten perusseulonnassa pöytäseulalla ja 10 mm seulaverkolla löydetään ja mitä ei. Tavoitteena oli löytää pienseulan avulla etenkin pienikokoisten kalojen kuten silakan luita. Turun kaupungin sijainti kalastukselle otollisella paikalla sekä historiallisten lähteiden kertomat kalavesistä käydyt ankarat riidat antavat aihetta olettaa, että kalojen merkitys kaupunkilaisten ruokavaliossa on ollut merkittävä, vaikka niiden luita ei seulonnassa saada talteen juuri lainkaan. (Ranta 1975: 521-25)

TOTEUTUS

Näytteet otettiin kirjaston kaivauksilla muun seulontatyön ohella. Yhden näytteen koko oli yksi ämpäri maata eli noin 10-15 litraa. Kaivajat seuloivat näyteämpärin normaalisti, mutta ottivat seulomansa maat talteen. Seulonnassa näyteämpäristä löydetyt luut liitettiin maanäytteen mukaan. Seulontaan käytettiin joko 10 mm seulaa tai seulontapöytää. Maat kerättiin minigrip-pusseihin, joita säilytettiin viileässä. Tämän jälkeen vesiseuloin maat Turun maakuntamuseon tiloissa tarkoitusta varten rakennetulla pienseulalla. Seulan koko on noin 32 x 23 x 10 cm, joten sitä oli helppo käsitellä sisätiloissa. 1 mm verkon sijaan tyydyin 3 mm reikäpeltiin, mutta sen suhteellisen harvoista pyöreistä rei'istä tuskin kovin moni paljain silmin havaittava luu karkasi. Aikaa yhden näytteen eli ämpärillisen vesiseulontaan kului noin 45 min. Pesun jälkeen maa-aines sai kuivua, minkä jälkeen kävin maan läpi pienen lastan avulla "kivi kiveltä" ja poimin löytämäni luut, suomut, löydöt ja siemenet talteen. Pienseulontaan kulunut aika riippui suuresti maan laadusta (paljon löytöjä ja puusilppua sisältäneet maat olivat hitaimpia, laastia ja hiekkaa sisältäneet nopeimpia) ja vaihteli runsaasta tunnista lähes neljään tuntiin.

Analysoin löydöt vertailukokoelmani avulla. Tuloksia tulkittaessa on syytä huomioida, että tämä oli ensimmäinen kerta, kun tutustuin pienten kalojen maa-

ilmaan – kokeneempi kalanluuanalysoija olisi luultavasti saanut aineistosta irti hieman enemmän. Myös löytämistäni linnunluista on mahdollista tehdä tarkempi lajianalyysi asianmukaisen linnunluukokoelman avulla.

NÄYTTEET

Tätä artikkelia varten analysoin kuusi näytettä- siis kuusi ämpärillistä maata erilaisista kerroksista. Nämä näytteet edustavat erilaisia maalaatuja ja kerrostyyppejä. Olin projektin suunnitteluvaiheessa huolissani näytteiden pienestä koosta, mutta suuren näytemäärän tutkimiseen minulla ei ollut valitettavasti aikaa. Tutkimuksessa käytetty yhden ämpärin näyte tiedettiin liian pieneksi lajien runsautta koskevia päätelmiä varten. Tarkoituksena olikin tutkia, mitä kaikkea maasta löytyy, ei kerätä kattavia pienluunäytteitä. Projektin edetessä kävi kuitenkin selväksi, että jo yhdessä ämpärillisessä maata riittää tutkittavaa. Yksi näyte (M17) on epävirallinen, sillä sen yhteydessä ei huomattu ottaa erikseen siitä perusseulonnassa löytyneitä luita. Taulukossa 1 esitellään näyteyksiköt ja niiden ajoitus.

TULOKSET

Vaikka olin tietoinen siitä, että perusseulonnassa jää löytymättä paljon pieniä luita, oli löytöjen määrä silti yllätys (taulukko 2). Etenkin yksiköt M84 ja M97 tuntuivat olevan suorastaan kyllästetyt kalanluilla ja suomuilla. Pienseulalla saatiin talteen myös esinelöytöjä. Suurin osa löydöistä oli hyvin pieniä, lähes tunnistamattomia palasia, mutta olipa joukossa myös passglasin palanen (suullinen tiedonanto Aki Pihlman 26.2.2004). Näytteet sisälsivät myös joitakin kasvin-

Yksikkö	maa-aines	tulkinta	ajoitus*	
M 17	hiekkaa, multaa, tiiltä, laastia	purkukerros	1600-1700 luku	
M 21	savi- ja mineraalipitoinen multa	täyttömaata tai puutarhan pohjaa	1700-luku	
M 84	savensekainen multa	pihamaata?	1500 luku?	
M 88	savea, lantaa, puuta	karjapiha	1500-luku?	
M 97	mullansekainen siltti	karjapiha?	keskiaika-1500-l	
M 143	multaa, savea, puuroskaa	?	keskiajan loppu	

Taulukko 1. Seulotaan valitut yksiköt. *Ajoitus kentällä annettu alustava ajoitus.(Tuovinen ja työryhmä 2004)

	M 17	M 21	M 84	M 88	M 97	M 143
kalanluu	45	98	160	96	276	82
suomu	114	114	1172	265	783	44
nisäkäs	2	2	6	7	7	10
lintu	1		1		1	1
tunnistamaton luu	54	51	60	12	59	122
palanut luu, tunnistam.	3	5	24	5	9	28
keramiikka/pal. savi	1		1		1	
kuona	3	1	4	2	4	5
lasi	12	1			1	
metalli	1					
pii						1
pähkinänkuori/siemen	2		5	3	1	10
kananmunankuori		3	2			

Taulukko 2. Pienseulasta löytyneet luut ja löydöt (kpl).

jäänteitä. Pähkinänkuorien lisäksi löysin muutamia hukanputken (Aethusa cynapium) siemeniä (suullinen tiedonanto Mia & Terttu Lempiäinen 12.2. 2004).

Pienseulonnalla saadaan talteen myös runsaasti tunnistamattomaksi fragmentoitunutta luumateriaalia, ja suuri osa taulukon 2 kalanluista onkin tunnistamattomia palasia, mm. ruotoja. Olennaisempaa on tietysti tunnistuskelpoisen aineiston määrä, joka sekin on yllättävä korkea. Kun kentällä seulasta löydettyä ja pienseulonnassa löydettyä aineistoa verrataan rinnakkain, on selvää miten vääristyneen kuvan perusseulotut aineistot antavat keskikokoisten ja pienten eläinten ja erityisesti kalojen merkityksestä ja yleisyydestä (taulukko 3). Tässä taulukossa ei ole huomioitu M 17 aineistoa, sillä siitä ei talletettu erikseen kentällä löydettyjä luita.

Kuten taulukosta 3 käy ilmi, kaikkia perusseulonnassa löydettyjä lajeja tai lajiryhmiä löytyi myös pienseulonnassa. Yllättävää oli, että jopa "suurten ungulaattien" eli käytännössä naudan luita jäi perusseulonnassa löytymättä. Olen jo aikaisemmin huomioinut, että keskikokoisten eläinten (sika, lammas ja vuohi) pienikokoiset luut ovat puutteellisesti edustettuja 10 mm seulalla seulotussa aineistossa (Tourunen 2002: 44). Yksi lampaan tai vuohen ranneluu löytyikin pienseulonnan avulla, mikä on näin pienessä aineistossa aikamoinen sattuma. Lisäksi pienseulalta löytyi erityisesti sian, lampaan ja vuohen (taulukossa 3 pienet ungulaatit) nikamia ja kylkiluita, jotka jäävät siis aliedustetuiksi perusseulonnassa. Tämä osoittaa, että vaikka osteologisen tutkimuksen tarkoituksena olisi vain keskittyä karjanhoidon tutkimiseen ja jättää kalanluu- tai pieneläi-

Laji	seulalöydöt	pienseulalöydöt
Suuri ungulaatti*	5	2
Pieni ungulaatti**	1	12
sika	2	2
lammas/vuohi	2	1
koira	1	1
rotta		4
orava		1
hiiri		1
jänis		3
lintu		3
ahven/kuha	1	49
särkikala		22
hauki		9
kuore		3
silakka/kilohaili		12
lohikala		2
YHT	12	127

Taulukko 3. Kaivauksilla 10 mm seulalla tai seulapöydällä löydetyt luut sekä pienseulonnassa samasta maasta löydetyt luut. Ei sisällä M 17 tietoja ks. teksti.
****Suuri ungulaatti-nauta, teoriassa myös hevonen, hirvi ja metsäpeura***
*****Pieni ungulaatti-sika, lammas tai vuohi***

nanalyysit sivuun, on tutkijan silti huomioitava seulonnan merkitys materiaalin laji- ja anatomiseen jakaumaan.

Pienten jyrsijöiden esiintymistä kaupunkiympäristössä ei voi luotettavasti tutkia ilman pienluuseulontamenetelmiä, ei myöskään pienikokoisen riistan (orava, näätäeläimet, jänis, linnut) merkitystä. Perusseulonnassa ei löytynyt yhtään koiraa pienemmän nisäkkään luuta, mutta pienseulonnassa löytyi koiran lisäksi jäniksen, rotan, oravan ja hiiren luita. Kalan osuutta ruokavaliossa sekä eri kalalajien merkitystä arvioitaessa pienseulonnalla on ratkaiseva osuus. Kuten taulukko 3 osoittaa, perusseulonnalla saatiin talteen vai yksi kuhan tai ahvenen

luu, pienseulonnassa lajeja löytyi huomattavasti enemmän. Samankaltaisiin tuloksiin linnunluiden osalta on päädytty Englannissa Yorkin Fishergaten kaivauksilla, missä 12 mm seulalla löytyi 8 lintulajia, 2 mm seulalla 19 lintulajia.(O'Connor 2003: 102) Mikäli tarkoituksena on tutkia paikalla asuneiden ihmisten ruokavaliota, turkisten ja riistan merkitystä tai elinympäristöä kokonaisuutena, on pienseulanäytteiden merkitys ratkaiseva. Perusseulonnalla saatu kuva on auttamattoman vääristynyt.

SUOSITUKSIA

Kaivauksien seulontaprosessi olisi harkittava tarkoin ennen kentälle menoa. Eräs perusasia on merkitä kunkin yksikön kohdalla käytetty seulontatapa muistiin ja mieluiten seulottava koko yksikkö samalla menetelmällä, jotta tulokset olisivat vertailukelpoisia ja yhdenmukaisia. Pöytäseulonnan ja 1 cm seulaverkon ero on tuskin kovin suuri- tulokseen vaikuttavat enemmän seulontaolosuhteet ja seulojan motivaatio. Pöytäseulan etuna on pidettävä kuitenkin sitä, että pienten luiden löytyminen on edes mahdollista, kun taas seulaverkosta ne hulahtavat suoraan läpi ennen kuin tarkinkaan seuloja niitä voi havaita.

Käytetyt seulontatavat, välineet ja pienseulanäytteiden määrä olisi suunniteltava kunkin kaivauksen tavoitteiden ja resurssien mukaisesti. Suurilla kaupunkikaivauksilla seulontaprosessi on tarpeellista rakentaa erityisen huolellisesti materiaalin suuren määrän huomioon ottaen.

Englannin Yorkissa on tehty runsaasti laajamittaisia kaupunkikaivauksia viime vuosikymmeninä, ja näillä kaivauksilla työskennellyt Terry O'Connor (2003:111-112) on kehittänyt Yorkin seulontamenetelmiä kaivaus kaivaukselta ja päätynyt suosittelemaan kaksitasoista seulontaa: 12-10 mm (vesi)seulaa suurien massojen seulontaan ja 1-2 mm (vesi)seulaa pienempien erien pienseulontaan. Sopiva määrä pienseulontanäytteeksi hänen mukaansa on noin 30-50 kg maata, josta löytyy yleensä riittävästä luita kattavien päätelmien tekemiseksi. O'Connorin menetelmässä kaikkea maata ei seulota lainkaan, vaan laajoista yksiköistä otetaan pienseulanäytteen lisäksi riittävä otos 12-10 mm seulaa varten, jonka jälkeen lopusta maasta poimitaan vain silminhavaittavat luut mukaan. 'Riittävän otoksen' määrittely on vaikeaa eikä O'Connor anna siihen yksiselitteistä vastausta- hänen maanäytteittensä koko vaihtelee 5 ja 1200 kg välillä, eikä kumpikaan ääripää ole suositeltava.

Pelastuskaivauksilla menetetään aina osa luuaineistosta, sillä seulontaan käytettävät resurssit ovat rajalliset. Talteenotettava luuaineisto kannattaa siis tietoisesti valikoida siten, että aineisto pystyy vastaamaan mahdollisimman monipuolisiin tutkimuskysymyksiin. Seulomalla kaikki maa samalla 10 mm seulalla ei saada talteen edes puolta kaikista tunnistettavista fragmenteista, ja samalla tietyt tutkimuskysymykset rajautuvat kokonaan aineiston ulkopuolelle. Pienseulonnalla vastataan kalaravinnon, linnustuksen ja piennisäkkäiden tutkimustarpeeseen, 10-12 mm seulalla saadaan riittävän kattava näyte karjanhoidon tutkimista varten, jota seulomattomasta maasta käsinpoimitut luut täydentävät- käsin poimiessa saadaan talteen lähes kaikki leuat ja ehjät, mittauskelpoiset luut.

Paras vaihtoehto on ottaa kaikista lupaavista maayksiköistä 30-50 kg maanäyte, joka vesiseulotaan 1-2 mm seulalla, ja seuloa yksiköt muuten 10 mm seulalla tai pöytäseulalla. Käytännön vesiseulontavälineiden malli löytyy esimerkiksi Bruce Levitanin teoksesta (1979:7).

Mikäli seulontaresurssit ovat rajalliset, on syytä harkita menetelmiä, joilla niukat resurssit jaetan niin, että saatava hyöty on mahdollisimman suuri. Seulontaresurssien vapauttaminen siten, että osa maasta jäisi kokonaan seulomatta saattaa tuntua hyvin radikaalilta reippaaseen lapio- tai kaivinkonekaivamiseen tottuneille. Mikäli kaivaminen toteutetaan lastoin tai varovaisesti lapioiden ottaen samalla talteen kaikki havaittavat löydöt ja luut, saadaan talteen valtaosa löydöistä ja suurimmat luut. Toinen mahdollisuus on yksinkertaisesti jättää kontekstiltaan epämääräisistä kerroksista (esimerkiksi purku- ja täyttökerroksista) luut kokonaan tallettamatta, vaikka muut löydöt otettaisiinkin talteen. Tällöin pienseulontaan käytettäviä resursseja vapautuisi luiden puhdistus-, pakkaus- ja punnitusvaiheesta. Kolmas mahdollisuus on tallettaa pienseulanäytteet muovipusseissa aivan kuten makrofossiilinäytteet tutkijaa odottamaan- tämä tosin vaatii valtavasti säilytystilaa, sillä kunnollisen pienseulanäytteen koko on 30-50 kg.

Pienillä kaivauksilla aineiston määrä- ja laatukysymystä voidaan lähestyä toisin, sillä pienissä aineistoissa jokainen luufragmentti on arvokas. Mikäli luuta on kokonaisuudessaan vähän, on järkevää tallettaa kaikki kohtuullisen kelvollisista konteksteista tuleva aineisto, sillä jokainen luunpala lisää silloin oleellisesti mahdollisuuksia vastata tutkimuskysymyksiin. Mikäli maa-ainesta ei ole riittävästi suuriin näytteisiin, on pienikin näyte aina parempi kuin ei näytettä ollenkaan (vrt. tässä tutkimuksessa käytetty yhden ämpärin näyte ja siitä saatu löytömäärä). Pienikokoisilla kaivauksilla kannattaa myös vakavasti harkita 5-3 mm seulakoon käyttöä, mikäli pienseulanäytteiden työstäminen on esimerkiksi jälkityötilojen puutteellisuuden vuoksi mahdotonta. Tällöin edes osa pienistä luista saadaan talteen.

Tavallisissa kaivausolosuhteissa aikataulun puristuksessa ja rahoituksen ollessa rajallista on välttämätöntä suunnitella huolellisesti, millä menetelmällä saadaan suurin hyöty käytettävissä olevista resursseista ja mitä voidaan uhrata. Niillä harvoilla tutkimuskaivauksilla, joita Suomessa järjestetään, voidaan ottaa vaikkapa mallia läntisen naapurimme toimista Birkassa, jossa kaikki maa seulottiin kahdesti 3,5 mm seulan läpi- ensin kuivaseulontana, sitten vesiseulontana (Wigh 2001:33). Tulokset puhuvat puolestaan- kaivauksilta tunnistettiin 28 lajia lintuja, 21 lajia kaloja sekä runsaasti piennisäkkäitä, joukossa pieniä näätäeläimiä ja jyrsijöitä. (Wigh 2001: 29) Pienikokoisten turkiseläinten luiden runsaus kertoi turkisten muokkauksen tärkeydestä kaupungin elinkeinona- tulos jota ei olisi voitu saavuttaa ilman tarkkaa seulotaa.

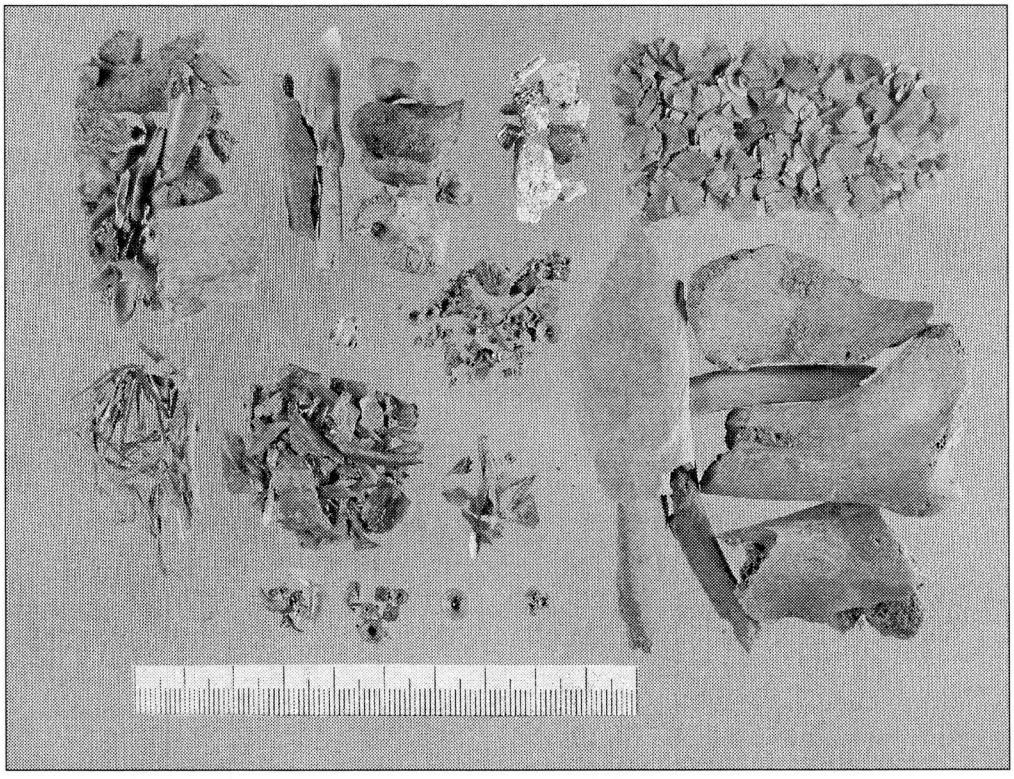

Kuva 1. Yksiköstä 97 perus- ja pienseulonnassa löydetyt luut. Kuvassa alhaalla oikealla perusseulonnassa löydetyt luut ja ympärillä pienseulonnassa löydetyt luut.

LOPUKSI

Minkään aineiston keräämisen kaivauksilla ei tulisi olla konemaista talteenottoa vailla harkittua päämäärää. Kerätyn aineiston laatu on usein määrää tärkeämpää. Jo ennen kaivauksia tulisi harkita käytössä olevien resurssien jakamista mahdollisimman tuottoisalla tavalla. Laajoilla kaupunkikaivauksilla luuta löytyy yleensä valtavat määrät. Tällöin on useinmiten tarkoituksellista uhrata osa määrästä laadun hyväksi, ts. ottaa talteen vähemmän, mutta laadukkaampaa aineistoa.

LÄHTEET

HENKILÖKOHTAISET TIEDONANNOT

Pihlman, Aki 26.2. 2004. Turun maakuntamuseo. Suullinen tiedonanto
Lempiäinen, Mia & Terttu 12.2. 2004. Turun yliopisto. Suullinen tiedonanto

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Tourunen, Auli 2002: Karjanhoito keskiajan Turussa. Arkeo-osteologinen analyysi Åbo Akademin tontin eläinluuaineistosta. Turun yliopisto, arkeologia, Pro-gradu tutkielma.

Tuovinen, Tapani ja työryhmä 2004: Turku VI/2/9. Turun kaupunginkirjasto. Kaupunkiarkeologinen kaivaus I-vaihe:uudisrakennusosa 2003. Kaivausraportti. Turun Maakuntamuseo.

KIRJALLISUUS

Levitan, Bruce 1979: Excavations at West Hill, Uley, 1979: The Sieving and Sampling Programme. Western Archaeological Trust. Occasional Papers No.10.

O´Connor T.P. 2003: The Analysis of Urban Animal Bone Assemblages: A Handbook for Archaeologist. The Archaeology of York. Principles and Methods 19/2.

Ranta, Raimo 1975: Turun kaupungin historia 1600-1721. Ensimmäinen nide. Turku.

Wigh, Bengt 2001. Animal Husbandry in the Viking Age Town of Birka and its Hinterland. Excavations in the Black Earth 1990-95. The Birka Project, Stockholm, Birka Studies 7.

Auli Tourunen
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto
aultou@utu.fi

RUUKKUJA JA RUHTINAITA.

Näyttely punasaviastioista ja uunikaakeleista ajalta 1400-1700. Aboa Vetus -museo, Turku, 29.4. - 31.12.2004.

Hanna-Maria Pellinen

Lähes vuoden kestäneiden valmistelujen jälkeen Turun Aboa Vetus -museossa on tarjolla tiivis ja asiapitoinen näyttely myöhäiskeskiajan ja uuden ajan ensimmäisten vuosisatojen punasavikeraamisista esineistä ja kaakelilöydöistä. Näyttelyssä on esillä yli 300 löydön kokoelma Itämeren alueen maista, 21 museosta Suomesta, Ruotsista, Norjasta, Tanskasta Saksasta, Puolasta, Latviasta ja Virosta. Näyttelyn on tuottanut Aboa Vetus -museo ja koonnut PhD David Gaimsterin ohjauksessa tutkijaryhmä, johon kuuluvat uunikaakeleihin erikoistunut Kirsi Majantie, uuden ajan alun punasavikeramiikasta vastaava Carita Tulkki ja Viron historiallisen ajan tuontikeramiikan asiantuntija Erki Russow.

Esineet on pyritty valitsemaan niin, että ne edustaisivat Itämeren piirissä yleisesti käytössä olleita tyyppejä. Punasaviastioissakin on näin ollen laadukkaasti tehty ja koristeltu tuontitavara painottunut ja kaakelilöydöt ovat näyttävämpiä kuin meillä on muuten totuttu näkemään. Paikallisia erikoisuuksia tai harvinaisuuksia on tarjolla niukemmin. Esimerkiksi Suomen vanhin ajoitettu kaakeli 1400-luvun lopulta oli valitettavasti ehditty jo varata kesällä Turun linnassa aukeavaan Hansa-näyttelyyn.

Kaakeliuuni huoneessa. Piirt. Jari Soini.

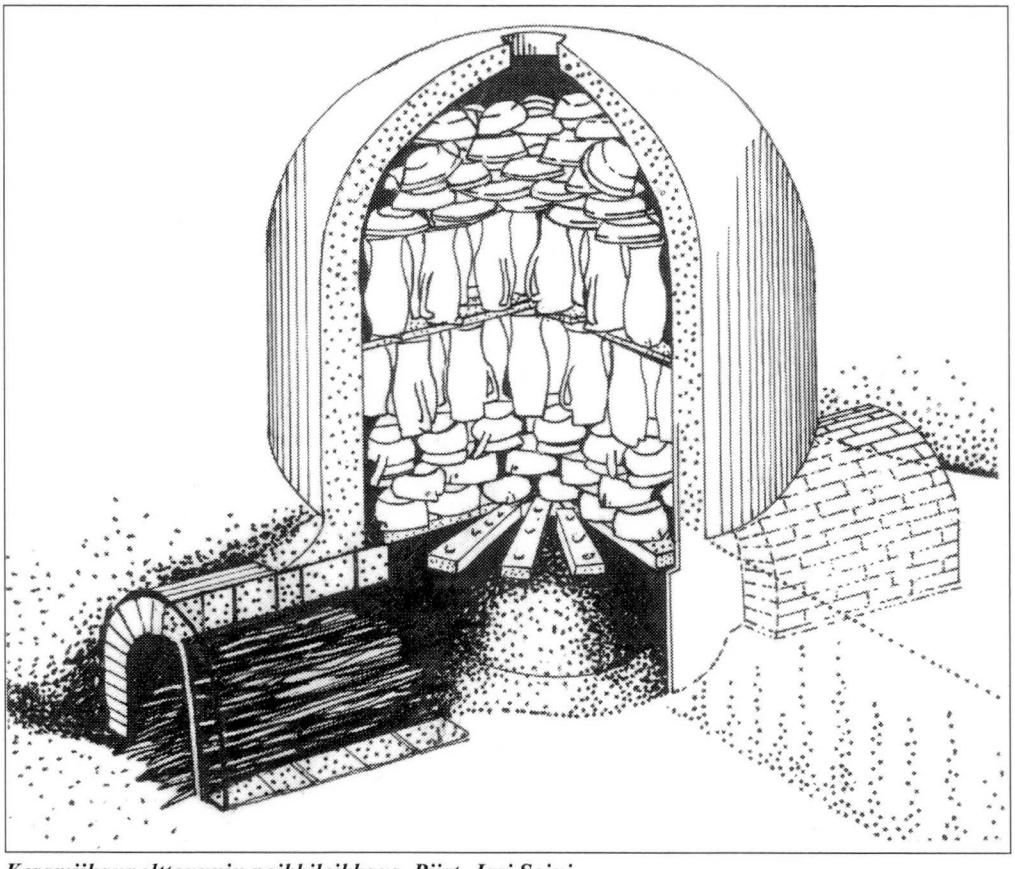

Keramiikanpolttouunin poikkileikkaus. Piirt. Jari Soini.

Näyttelyä varten on tilattu uudet tyylikkäät ja teemaan liittyvät vitriinit, jotka jäljittelevät kaakelin muotoa. Esillepano, valaistus ja vitriinien sopiva syvyys tuovat esineet suorastaan silmiähivelevän kauniisti esille. Valitettavasti Aboa Vetuksen tilat itsessään eivät ehkä ole parhaat mahdolliset näinkin laajalle näyttelylle. Vitriinit on jouduttu sijoittamaan melko ahtaasti ja niiden sijoittelu eri puolelle museon tiloja sekoittaa ne visuaalisesti perusnäyttelyn vitriineihin ja esineistöön, jolloin teemanäyttelyn kokonaiskuva jää hieman hajanaiseksi ainakin sellaiselle henkilölle, joka ei ennestään tunne museon perusnäyttelyä.

Punasaviastiat ja kaakelit on eri vitriineissä jaettu useiden teemojen mukaisiin kokonaisuuksiin. Ensimmäisessä vitriinissä on pyritty tuomaan esille yleiskuva eri esinetyypeistä, lähinnä juuri vadeista ja -padoista sekä kaakeleista, mutta joukossa on myös muutamia meillä ehkä hieman harvinaisempia punasaviesineitä, pallomaisia säästölippaita. Seuraavaksi esitellään eri uunityyppejä ja pottikaakelin kehitystä ja kolmannessa vitriinissä käsitellään punasaviesineiden valmistustekniikkaa ja nähtävänä on esimerkkejä erityisen monimutkaisen valmistusprosessin vaativista ja toisaalta valmistuksessa epäonnistuneista esineistä - oma vitriininsä on myös kaakelin valmistuksesta. Teemavitriini ruoanvalmistuksesta, tarjoilusta ja säilytyksestä syventää kuvaa punasaviastioiden käytöstä, vaihtelevuudesta ja merkityksestä.

Toisin kuin astioissa, kaakelien koristeelementteihin liittyy paljonkin yhteiskunnallisia ja poliittisia merkityksiä ja niiden symboliikka-teemaa syvennetään vielä erillisessä ruhtinaiden muotokuvia kaakeleissa esittävässä vitriinissä. Tämä näyttelyn nimessäkin esiintyvä erikoisteema juontuu pääasiassa näyttelyn kaakelipuolen rakentaneen Kirsi Majantien henkilökohtaisista tutkimusintresseistä. Viimeisenä kokonaisuutena esitellään mielenkiintoinen perspektiivi punasaviesineisiin - astiat, jotka jäljittelevät jotain muuta materiaalia, kuten kivitavaraa, metalliastioita, majolikaa, jopa lasia.

Näyttelyn tekstitys kulkee neljässä tasossa. Vitriinien vierille on asetettu fiktiivisiä kertomuksen pätkiä, jotka voisivat kuvata esineisiin liittyvää tilannetta. Kertomukset ovat Minna Sarteksen, Minna Haution ja Kari Uotilan yhteistyötä. Tämän hauskasti ja asiantuntevasti aihetta popularisoivan elävöittämistekstin lisäksi kunkin vitriinin vierellä on esineiden kulttuurihistoriallista merkitystä valottava selostus. Hyllyjen reunoissa on vielä lyhyt teksti esineiden levinnästä, ajoituksesta, koristeaiheista tai tekniikasta ja neljäntenä tasona jokaisen esineen tai sellaisen fragmentin eteen on laitettu lappunen artefaktin ajoituksesta ja sen deponoimasta museosta. Vain esinetekstien suhteen olisin kaivannut pientä muutosta tai lisäystä; museotiedon sijaan ehkä mieluummin tietoa esineen löytöpaikasta. Tekstien monitasoisuus edustaa hienosti modernia museologista periaatetta eri kohderyhmien huomioon ottamisesta. Historiaa esittelevän museon ei pidä tarjota kävijälle pelkkää esteettistä elämystä, vaan myös tietoa sitä haluaville. Aboa Vetuksessa elämykseen ja tietoon yhdistyy perinteisesti myös toiminta, tällä kertaa lähinnä lapsille suunnatun keramiikkapajan muodossa, jossa voi kokeilla vaikkapa boluskoristelun tekemistä tai rikkinäisten astioiden kokoamista.

Neliökaakeli MAG 255-106-2-4 Gdanskin arkeologinen museo.

Ruukkuja ja ruhtinaita -näyttely on harvinainen tilaisuus tutusta sellaisiin löytöihin ja löytöryhmiin - kuten Itämeren eteläpuolen esineisiin tai kaakeleihin yleensä - joita meillä ei toistaiseksi ole juuri ollut yleisölle nähtävillä. Onhan jo pelkkä nuoremman punasavikeramiikan ja kaakelien tutkimus Suomessa vasta viime vuosina päässyt kunnolla alkuun. Näyttely jatkaa Aboa Vetus -museon näyttelyperinnettä, joka tarjoaa yleisölle huolellisesti suunniteltuja kokonaisuuksia, jotka kunnollisten resurssien ja pätevien asiantuntijoiden ansioista kelpaavat minne tahansa maailmalle. Tämä näyttely lähteekin tulevina vuosina vierailemaan ainakin Tukholmassa, Bryggenissä, Tartossa ja Kööpenhaminassa.

Hanna-Maria Pellinen
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia
Henrikink. 2
20014 Turun yliopisto
hanna-maria.pellinen@archaeologist.com

BRINKHALLIN JA LIINMAAN ARKEOLOGISET TUTKIMUKSET KESÄLLÄ 2004

Turun yliopiston arkeologian oppiaineen SuVi-projekti on saanut rahoitusta kahteen historiallisen ajan linna- ja kartanotutkimukseen, joita tehdään kesän 2004 aikana.

Turussa Kakskerran saarella sijaitseva Brinkhall - tunnetaan nykyisin myös Hovimäki-kartanona - on 1500-luvulla perustettu kartano, jossa on ollut kivinen päärakennus 1500-1600 -luvulla. Sen löytäminen ja tutkimus on kesän 2004 päätavoite. Mukana ovat myös esimerkiksi puutarha-arkeologiset tutkimukset englantilaisessa puistossa, jossa etsitään kadonneita suihkulähteitä. Kaivaukset käynnistyivät toukokuussa ja jatkuvat pitkin kesää.

Eurajoen Liinmaan linna on 1300-1400 -lukujen vaihteeseen ajoittuva puulinna, jota on jo aikaisemmin tutkittu Turun yliopiston toimesta. Tällä kertaa kaivauksien tavoitteena on selvittää linnan rakennuskantaa, eri käyttövaiheita ja ympäristöä ja sen muutoksia keskiajan kuluessa. Tutkimukset käynnistyvät kesäkuussa ja varsinaiset kaivaukset näillä näkymin heinäkuun toisella puoliskolla.

Molempiin kaivauksiin ovat vierailijat enemmän kuin tervetulleita. Molempia kohteita esitellään Menneisyyden päivillä syyskuun alussa, mutta jo kesällä kannattaa matkaohjelmaan varata muutama tunti vähän harvinaisimmille kohteille.

Tarkempaa tietoa kaivausten kulusta ja tutkijoiden paikalla olosta pitkin kesää saa kaivausten johdolta eli Kari Uotilalta tai Hannele Lehtoselta. Yhteystiedot löytyvät SKASin viimeiseltä sivulta.

Kesäisin terveisin

Kari Uotila &
Hannele Lehtonen

KASTELHOLMS SLOTT STEN FÖR STEN

Knut Drake

Piotr Palamarz: *Kastelholms slott. Från medeltida borg till byggnadsminne. Åland landskapstyrelse Museibyrån. Ekenäs 2004.*

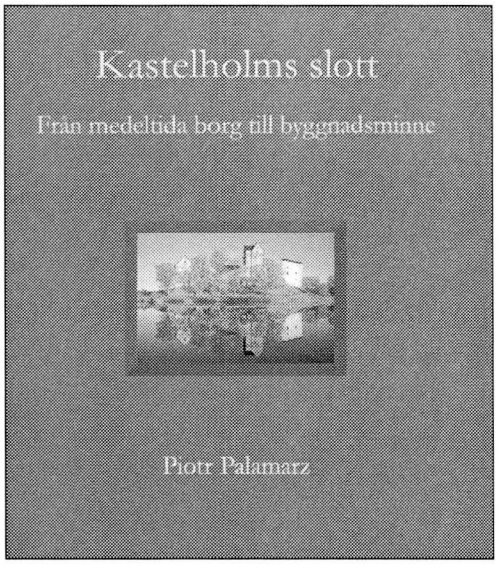

kirjat

Under loppet av 1900-talet restaurerades alla våra medeltida borgar, med undantag av Viborgs slott, mer eller mindre grundligt och i samband med detta genomfördes en mängd utgrävningar och byggnadsundersökningar. Den sista i raden av stora restaureringsföretag gällde Kastelholm där arbetena inleddes med grävningar på Stora borggården 1965 och avslutades med borgens återinvigning 2001. Företaget avancerade till en början långsamt men fick så småningom fart sedan borgen 1973 hade övergått i det självstyrda landskapets ägo. Från 1982 ända fram till 2001 ansvarade Piotr Palamarz för de byggnadsarkeologiska undersökningarna av borgmurarna. Han har gjort ett exemplariskt gott arbete och därför är det glädjande resultatet av hans forskningar nu har publicerats i verket Kastelholms slott. Från medeltida borg till byggnadsminnesmärke. Ålands landskapsstyrelse är värd all aktning för denna kulturgärning.

Palamarz borgmonografi avviker helt från det invanda mönstret. Med sina 306 sidor är den nog den grundligaste vägledning som någonsin skrivits över ett byggnadsminne i vårt land. Den inleds med en översikt av Ålands politiska historia från borgens grundläggning i slutet av 1300-

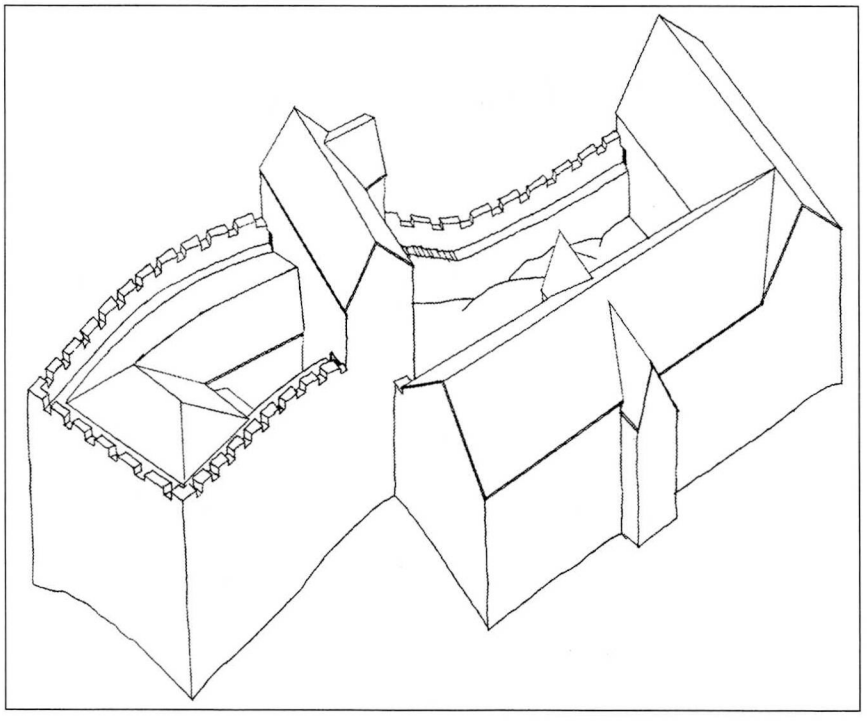

Rekonstruktion av slottet 1624-1632. Ritning av F. Wickström 2003.

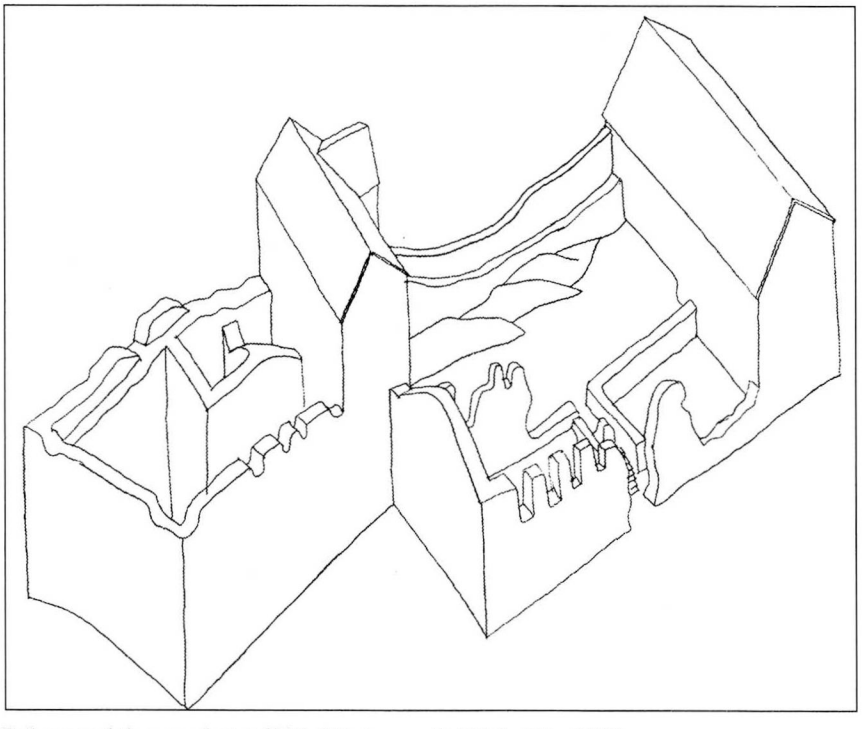

Rekonstruktion av slottet 1891. Ritning av F. Wickström 2003.

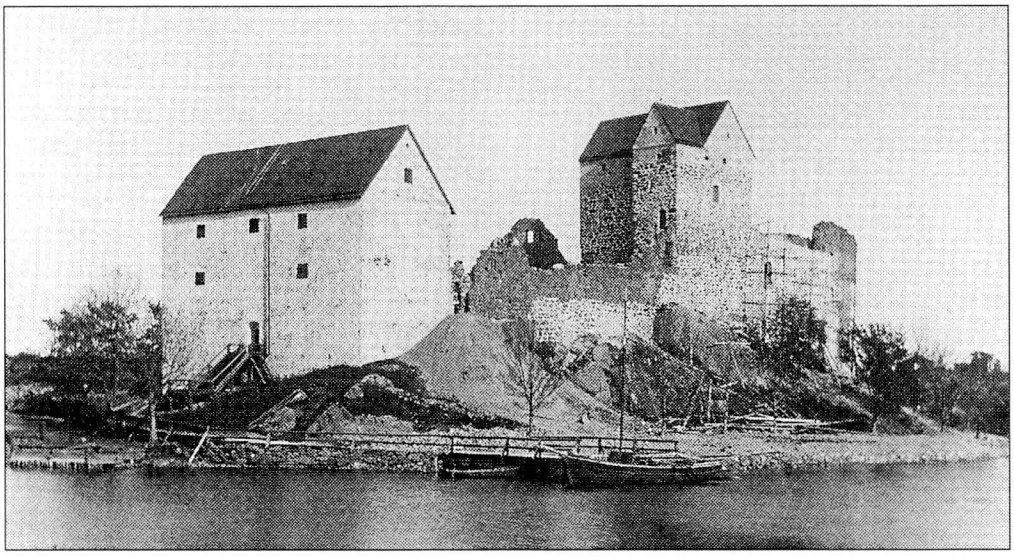

Kastelholms slott från nordväst. Foto Museiverket ca 1900.

talet fram till den dramatiska finalen med en eldsvåda 1745. Sedan visar författaren huru det antikvariska intresset för ruinerna så småningom vaknar mot slutet av 1700-talet för att vid medlet av 1800-talet resultera i byggnadsundersökningar följda av mer eller mindre misslyckade reparationer mellan 1891 och 1965. Det historiska kapitlet avslutas med en redogörelse för den process som har resulterat i att Kastelholms slott i dag kan visas fram som en förnämlig sevärdhet för ålänningarna och för de stora turistskarorna.

Den egentliga byggnadsbeskrivningen är uppbyggd som en rundvandring. Läsaren närmar sig borgen längs den gamla postvägen, bekantar sig med de närmaste omgivningarna, betraktar exteriören och stiger genom Östra ingången in på Stora borggården i förborgen. Bit för bit presenteras gården och de olika byggnader som finns eller har funnits runt denna. Genom Portgången för vandringen vidare till huvudborgen med Lilla borggården omgiven av Dubbelhuslängan, Kuretornet och Södra längan. Varje hus, våning, rum och muröppning skildras in i minsta detalj. Så långt det är möjligt återges de olika murpartiernas ursprungliga utformning på basen av det byggnadsarkeologiska forskningsmaterialet och dessutom presenteras alla ombyggnader och tillägg ända fram till den senaste restaureringen. Varje avsnitt slutar med en kort byggnadshistoria över den i fråga varande del av borgen. Efter genomgången av huvudborgen följer en lika noggrann presentation av förborgens Norra länga och Östra länga.

De byggnadsarkeologiska slutsatserna är genomgående övertygande och framställningen lättfattlig åtminstone för den som tidigare på ort och ställe har bekantat sig med borgen. Illustrationsmaterialet är rikligt och av god kvalitet. Samlingen av planscher i slutet av boken är ett gott hjälpmedel vid läsningen. Borgvåningarna presenteras i planer och murarna i detaljerade uppmätningar. De av författaren föreslagna byggnadsperioderna markeras på planscherna med olika färger, en

tilltalande metod som till exempel tyska byggnadsforskare numera allmänt använder sig av.

Piotr Palamarz avstår i detta sammanhang från en vetenskaplig diskussion om de olika byggnadsperiodernas dateringar och från att ställa in borgens byggnadshistoria i ett större sammanhang. Detta ingick icke i det givna uppdraget och därför har han valt att i fråga om arkitekturhistorien följa de linjer som han tillsammans med Elisabeth Palamarz tidigare har dragit upp.[1]

Fil. dr. Knut Drake
Rätiälänkatu 20 C 21, 20810 Turku
knut.drake@abo.fi

1 Palamarz, E. & P. 1992: Architectura Militaris i det medeltida Kastelholm. Åländsk Odling 52.

Suomen keskiajan arkeologian seuran

syyskokous

ja historialliset kartat ja arkeologia-seminaari pidetään Hämeen linnassa perjantaina 19.11.2004

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 16 euroa ja opiskelijoilta 10 euroa. Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla). Seuran kotisivut ovat osoitteessa http://org.utu.fi

Puheenjohtaja: Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050-5287360
kari.uotila@utu.fi tai kari.uotila@kolumbus.fi

Sihteeri: Hannele Lehtonen
p. 0400-537 670
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi

Rahastonhoitaja: Terhi Mikkola
050-582 2526
terhi.mikkola@dnainternet.net

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2004

.GB50
PRESS M

SKAS 2/2004

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto